

הסיפור של המאבק בהפרדה בין המינים באקדמיה: גילוי, מיפוי, הנעת שינוי

יופי תירוש*

מאז 2012 מעודדת ומסבסדת המועצה להשכלה גבוהה תוכניות אקדמיות לשילוב חרדים באקדמיה – יעד חשוב, שנתפס כחיוני להגדלת השתתפות בשוק העבודה, במיוחד של גברים חרדים. מיום היווסדן של התוכניות תפסה המל"ג את ההפרדה בין גברים לנשים בלימודים כהיבט הכרחי להצלחתן. המאמר מתאר, מזווית אישית, את המאבק נגד מיסודה והתפשטותה של ההפרדה בין המינים בהשכלה הגבוהה, זירה שיש לה תפקיד מרכזי בעיצוב הספירה הציבורית. המסע החל בגילוי עצם דבר קיומה של ההפרדה, שנוסדה ללא כל דיון ציבורי או פנים־אקדמי באשר למידת חיוניותה, צביונה ומחירה. השלב השני היה מיפוי השחקנים, הפרספקטיבות, והטיעונים העקרוניים והאינסטרומנטליים הנשמעים בנושא. השלב השלישי והנוכחי הוא הובלת תהליך ארוך ומורכב של הנעת שינוי, או ליתר דיוק של בלימתו של השינוי הדרמטי בדמות מיסוד הפרדה מגובה בתקציבי עתק, עוצמה רגולטורית, ומעטפת של טיעונים, שנעים מתועלת שוקית ועד רב־תרבותיות – טיעונים בעלי משקל כשלעצמם, אך שאין בכוחם לגבור על משקלו של עקרון השוויון. בעת כתיבת הדברים תלויה ועומדת בבג"ץ עתירה שנייה נגד חוקתיותה וחוקיותה של ההפרדה בין המינים באקדמיה. אף שהמאבק כרוך בפעולה בזירות מגוונות, הפנייה לבג"ץ תופסת חלק מרכזי בתיאורו ובהבנתו. מרכזיות

* ראש בית הספר למשפטים במכללה האקדמית ספיר וחברה בסגל הפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל אביב, זוכת פרס גורני למשפט ציבורי לשנת 2018. המאמר מוקדש לזכרה של אתי רפאלוביץ (1975-2017). את אתי הכרתי בזכות הפעילות למען שילוב נכון של חרדים באקדמיה. בת פלוגתא קשוחה, חריפה והגונה, וחברת אמת. יהי זכרה ברוך. תודה להילה שמיר ולאיסי רוזן־צבי על ההזמנה לתרום לכרך. תודה לעוזרת המחקר לירזי יפה על סיוע קפדני ויסודי. תודה לשגית מור על סיעור המוחות הפורה והנמשך. על קריאה קשובה של טיוטות מוקדמות תודה לרונית דוניץ־קידר, עמוס ישראל, חגי קלעי ומיקה שיינוק־קרטן. תודה מיוחדת לזהר כוכבי, שנותן תמיכה וקצב יציבים ומעוררי השראה לדרך המתוארת במאמר, ותודה לעוד קומץ שותפים למאבק שאני מנועה מלנקוב בשמם, אבל בלעדיהם הדברים לא היו קורים.

זו איננה נעוצה רק בכך שהאכסניה שבה נכתב המאמר היא כתב עת משפטי ושהכותבת ויוזמת המאבק היא משפטנית, אלא גם כיוון שלהליך המשפטי יש בולטות ציבורית וכוח להביא את השחקנים השונים אל השולחן ולא לצמם לחדד את ההצדקות למדיניותם, לאסוף נתונים ולהשיב על שאלות קשות. לכן מקדיש המאמר דיון רפלקסיבי ליתרונותיה ולמחיריה של הפנייה לבית המשפט, וליחס בין פעולה במישור הליטיגציה לבין פעולות שמתקיימות בזירות חשובות לא פחות, כמו דיאלוג עם נשים חרדיות, יצירת עניין באמצעי התקשורת וברשתות החברתיות, כנסים אקדמיים, הליכי חופש מידע, עצירת הצעות חוק המבקשות להרחיב את ההפרדה, הנעת חברי סגל אקדמי לנקוט עמדה, גיוס ייצוג משפטי פרובונו, ורתימת ארגוני זכויות אדם לתמוך במאבק בצורות שונות.

מבוא

סוף דצמבר 2017. אולם ג' של בית המשפט העליון היה מלא עד אפס מקום. לנציגי העותרים, 11 חברי סגל אקדמי בכיר שעתרו נגד הנהגת הפרדה בין המינים בתוכניות אקדמיות המיועדות לציבור החרדי, הצטרפו נציגי הצדדים הרבים האחרים לעתירה ולעתירה שכנגד, עורכי דין, מגישי תצהירים ובקשות, עיתונאים, סטודנטים ומאבטחים. עד כדי כך, שבמהלך הדיון פרופסורית החברה במועצה להשכלה גבוהה קמה ממושבה והצטרפה ליציע העיתונאים, הקרוב יותר לדוכן השופטים, כדי לנסות לשמוע טוב יותר. במחזה נדיר בעתירות לבג"ץ, המקום היה צר מלהכיל את כל עורכי הדין של הצדדים ליד השולחן. הכיסאות המתקפלים שהובאו מבחוץ לא הספיקו גם הם, ובפתיחת הדיון ביקשו השופטים מהיושבים בשורה הראשונה של ספסלי הקהל לפנות את מקומם כדי לאפשר לעורכי הדין להיות בקדמת האולם. בשולחן השמאלי ישבו באי כוח העותרים נגד ההפרדה בין המינים בתוכניות האקדמיות לחרדים, ולצידם באי הכוח של מגישי עמדות "ידיד בית משפט": ארגונים חברתיים כמו האגודה לזכויות האזרח, שדולת הנשים בישראל, המרכז הרפורמי לדת ומדינה, ו"קולך", ומנגד באי כוח של סטודנטים חרדים שביקשו להצטרף באופן אישי להליך. באופן לא אינטואיטיבי שמעט בלבד את הסטודנטים והעיתונאים, ישבו באותו צד של האולם גם באי הכוח של פורום קהלת, שהגיש עתירה נגדית שהדיון בה אוחד עם עתירתנו, ולפיה כל הגבלה על מוסדות אקדמיים לקיים לימודים בהפרדה – מנוגדת לחוק. בשולחן הימני ישבו נציגות מחלקת הבג"צים בפרקליטות המדינה, שייצגו את המל"ג ואת הכנסת, המשיבות, ולצידן ישבו באי הכוח של המשיבים הפורמליים – מוסדות אקדמיים, אוניברסיטאות ומכללות, המפעילים תוכניות אקדמיות לחרדים בהפרדה בין המינים.

שלוש וחצי שנים קודם, במרץ 2014, התקיים הדיון בבג"ץ בעתירה הראשונה שהגשנו באותו עניין, שתקפה את רכיב ההפרדה בין המינים בתוכנית החומש הראשונה

של המל"ג לשילוב חרדים באקדמיה. האולם אז נראה שונה מאוד. לעורכי הדין של העותרים שייצגו בעתירה פרר-בנו – עו"ד ארנה לין ושותפיה אסנת לונגמן וברק כלב, וכן עו"ד חגי קלעי, היה הרבה מקום ליד השולחן, וכך גם לעורכי הדין מטעם המל"ג והמוסדות המקיימים לימודים בהפרדה. עיתונאים לא הגיעו. כיוון שהדיון נפל בדיוק על זמן השיעור שלימדתי בדיני איסור אפליה באוניברסיטת תל אביב, החלטתי להזמין את הסטודנטים לבית המשפט העליון במקום לבטל שיעור. אלמלא הסטודנטים, האולם היה נראה נטוש, משל מדובר בסכסוך אזרחי שחשוב בעיקר לצדדים המתדיינים. הדיון נמשך זמן קצר. השופטים רובינשטיין, מזוז וברון ביקשו מאיתנו להסכים למחיקת העתירה, באופן שלא הותיר הרבה מקום לסרב. בהחלטתם הורו למל"ג לאסוף נתונים על הישגי תוכנית החומש הראשונה לכשתסתיים בעוד כשנתיים, ולהעמיד לשימוע ציבורי את תוכנית החומש השנייה שיגבשו.¹ ההחלטה הותירה פתח לעתור שוב אם תחלואי האפליה הנטענים לא ירפאו.

חזרה ל-2017. להבדיל מהמצב בעתירה הראשונה, בבית המשפט העליון כבר אין קפיטריה, אבל השולחנות ונישות הישיבה עדיין שם ואפשר לשהות יחד בשקט יחסי. לפני תחילת הדיון ישבנו שם, עו"ד חגי קלעי ועמיתה ממשרדו, ואני. בכך המעוגל הנגדי ישבו אנשי המל"ג עם פרקליטי המדינה ונציגי מוסדות אקדמיים. שלחנו אלה לאלה חיוכים מאולצים ומחוות ניד ראש מצוות אנשים מלומדה, מכסים על מתח שנובע לא רק מחילוקי הדעות העקרוניים, אלא גם מהיריבות הדיונית, שנוטה ליצור דינאמיקה של משחק סכום אפס. לא ידענו מה יקרה באולם. להערכתנו, עקב ריבוי הצדדים המעורבים, ההרכב יבקש בדיון הבוקר רק לעשות סדר בצדדים, להבין מי הוא מי ולהסכים על המשך ניהול התיק מבחינה דיונית. להפתעתנו, השופטים צללו אל לב הסוגיה. השופט מלצר דן בקצרה לגופו של עניין עם כל אחד מבאי הכוח על טענותיו, תוך שהשופטים ברון ואלרון מוסיפים משלהם. הדיון נמשך כמעט שלוש שעות, ובסופו הגדיר אותו כתב הרדיו של רשת ב' כדיון הכי מעניין המתנהל כיום בבג"ץ. עם הקביעה הזאת אני מסכימה, אך כפי שאדגים בהמשך, אני חולקת על התוספת שלו שהדיון מעניין "על אף שאינו פוליטי". שלושה שבועות אחרי הדיון ניתן צו על תנאי.²

המאמר נכתב במטרה לתאר, מזווית אישית, את המאבק נגד אפליה בין המינים בהשכלה האקדמית לחרדים בין ראשיתו, ב-2013, לבין השלב שבו הוא מצוי בעת הכתיבה, בחורף 2018, כשהעתירה השנייה תלויה ועומדת בבג"ץ מעט יותר משנה. בהתאם לאכסניה, אין זה חיבור משפטי קלאסי שבליבו דיון בטיעונים הנורמטיביים הנוגעים לסוגיה. מטרתו היא לספק דין וחשבון על מה שנדרש כדי להניע ולתחזק מאבק ציבורי שהממד המשפטי בו הוא מרכזי אך לא יחיד, למפות את הדילמות, הלבטים והאתגרים העומדים בפני עותר המגיש עתירה ציבורית אפקטיבית בנושא מורכב ושנוי במחלוקת עזה. המאמר יציג את תהליך התגבשות התודעה, הטיעונים, ואסטרטגיות המאבק כפי שהתגבשו אצלי ובקרב שותפיי שהצטרפו למאבק עם השנים, אך לא יספק מיפוי מלא של הטיעונים המשפטיים לפרטיהם, ושל טיעוני הנגד, כיוון שזו לא משימתו

המרכזית. מטרתו היא לתאר איך הפך נושא שהיה ל-non-issue, אילו תהליכי מסגור עבר הנושא, מהן הבריתות והשותפויות שנכרתו בדרך ובעיקר מה נדרש כדי "להרים" מאבק כזה. עם זאת, אי-אפשר לתאר את הדילמות לגבי ה"איך" בלי לעסוק ב"מה". החלק האחרון של המבוא יתאר בקצרה את הבסיס המשפטי של המאבק ואת מצבו כיום, מבחינה משפטית.

הדברים נכתבים מהפרספקטיבה שלי, כמי שיזמה את המאבק להשכלה אקדמית לחרדים ללא הפרדה בין המינים ומובילה אותו מאז ראשיתו ב-2013. צירוף המילים "יזמה את המאבק" מעט מטעה. לא תכנתי להוביל מאבק, וכשהתחלתי לפעול בנושא לא דמיינתי כמה שנים ומקום הוא יתפוס בחיי. התגלגלתי אליו כמרצה בכירה בפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל אביב. לפני כן הייתי מעורבת בפעילות ציבורית, בעיקר פמיניסטית, במסגרת חברות בוועד המנהל של עמותות כמו "איתך-מעכי" ו"מרכז תמורה", כמרצה בהתנדבות במסגרות שונות לשינוי חברתי, ועוד. במהלך אותן שנים לכדה את תשומת ליבי התופעה ההולכת ומתרחבת של הדרת נשים בישראל, נושא שמבחינת הדיון הציבורי והחשיפה היה רק בראשיתו. עבורי, כפי שאסביר בהמשך, המאבק בהפרדה בהשכלה הגבוהה הינו חלק בלתי נפרד מהמאבק נגד הדרת נשים מהמרחב הציבורי וביחד הם מהווים את עיקר עיסוקי מעבר להיותי חוקרת ומרצה, וכיום ראש בית הספר למשפטים במכללה האקדמית ספיר. בהתחלה, העיסוק בהדרת נשים זכה לשתי תגובות עיקריות: הוא נתפס כאנקדוטלי כמעט, שולי ולא מהווה איום ממשי על שוויון נשים, או כמעורר בלבול ואי-נוחות שכן השאיפה – ובהמשך הדרישה – לשלב חרדים (ודתיים) במרחב הציבורי, על חשבון נשים, נגעה בעצב חשוף של תפיסת העולם הליברלית, המאפיינת רבים מאנשי האקדמיה ומהציבור הרחב, המתקשים לנסח תגובה הולמת לשילובן של קבוצות שלהן שאיפות ותפיסת עולם לא-ליברלית במסגרת המדינה הדמוקרטית הליברלית. ההקשר האקדמי העלה היבט נוסף, והוא הרצון לאפשר לקבוצת החרדים להפוך לקבוצה יצרנית. עבורי, העיסוק בנושא היה כרוך בתהליך של ניסוח עמדות ביחס לדילמת הרב-תרבותיות, שתמיד היה טמון בה איום על מעמדן של נשים בחברה, ככל שמדובר בזכויותיהן התרבותיות והקבוצתיות של קבוצות דתיות, אתניות או לאומיות, התופסות את שימור זהותן התרבותית ככרוך בשימור המבנה הפטריארכלי המאפיין אותן.³

טיעונים משפטיים, בוודאי בסוגיות חדשות שרק זוהו ככאלה, אינם נופלים מן השמיים, ברורים ומהוקצעים. הגיבוש שלהם לכדי תצורתם בכתב העתירה היה כרוך במיפוי – בגלגול על הלשון של הרבה מסגורים אפשריים חלופיים. תעיות ותהיות נשמטות בדרך כלל מן הדין וחשבון הסופי, ומה שנותר בהבנה המשפטית של סוגיה נתונה הוא הטיעונים ששרדו ולא אלה שנותרו מאחור בטיוטות שנזנחו. בניסיון לעשות גנאלוגיה של התגבשות הטיעונים לכדי אמירה משפטית קוהרנטית, אתאר את המסע, שהתפרש על פני חמש שנים החל מגילוי הנושא – עצם קיומם של מסלולים אקדמיים בהפרדה בין המינים – ועד לרגע השיפוטי החגיגי והנדיר המתואר לעיל, בהליך שלכד

את תשומת ליבם של רבים, הסעיר את השיח הציבורי ועוד בטרם נודעה תוצאתו הותיר חותם על המשפט הישראלי. הסיפור, במידה רבה, הוא של הפיכת סוגיה שכלל לא הייתה על סדר היום בשיח הציבורי או המשפטי בישראל, ושחוף מאלה שעסקו בה ישירות מתוקף תפקידם, איש לא היה מודע לקיומה ובוודאי שלא לבעייתיות שבה – לנושא ציבורי ומשפטי בעל משקל.

המאמר מתאר את ההתפתחויות מנקודת מבטי, אך עם זאת, חשוב לומר כבר כעת שאין זה מהלך שאפשר היה לעשות לבד. ללא התגייסות עמיתים מהאקדמיה, עורכי דין, עיתונאים, ארגוני זכויות וארגונים אקדמיים, ארגוני עובדים, חברות כנסת, חברים, בן זוגי ובני משפחה ושותפים לדרך מסוגים שונים – בין לרגע ובין כאלה שהצטרפו למרוץ למרחקים ארוכים – אי-אפשר היה להחזיק את המאבק חי ופעיל לאורך זמן. בפרפראזה על האמרה האמריקנית, נחוף כפר כדי להרים מאבק ציבורי ומשפטי. הרבה אנשים נתנו מזמנם, משמם ומהידע שלהם בתוך המאבק הזה, ורק מקצתם יוזכרו כאן. ומשהו על עיתוי כתיבת הטקסט הזה. סיפורים על תיקים משפטיים, סיפורים ששמים את התיק בהקשר רחב יותר, או מתארים כיצד נולד והתפתח, נכתבים בדרך כלל לאחר שההליך המשפטי הסתיים והאבק שקע. הסיפור הנוכחי עוסק בעתירה תלויה ועומדת. אך במקרה הנוכחי דומה שבכל זאת יש כבר מקום להתחיל לפחות להתוות קווי מתאר ראשוניים: מחמש שנות המאבק כבר התגבשו תובנות שמוצדק להתעכב עליהן גם לפני שתינתן הכרעה שיפוטית – הכרעה שצפויה, אם בכלל, בעוד שנים ארוכות. אומנם יש כאן סיכון – ייתכן שבטקסט שייכתב בסיכום המסע כולו, בעוד כמה שנים או כמה עשורים,⁴ יסתבר שהדברים שנכתבו פה צריכים שיכתוב רדיקלי. זה סיכון שאני מוכנה לקחת.

ההתרכזות של לימודי המשפטים, ובמידה רבה גם של המחקר המשפטי, בפסקי דין ובהחלטות שיפוטיות בכלל מעוותת את הבנת המשפט בכל מיני מובנים. למשל, היא שמה בצל את ההליכים שמסתיימים בפשרה, בעסקת טיעון, או בדרכים אלטרנטיביות לפתרון סכסוכים. היא לא מלמדת דבר על המקרים שכלל לא מגיעים לכדי כתב תביעה או כתב אישום אלא נסגרים או נזנחים על ידי הצדדים או הרשויות. היא מטשטשת יחסי כוח בתוך ההליך המשפטי, לדוגמה בין שחקנים חוזרים לבין צדדים שמגיעים לבית המשפט פעם או פעמיים בחייהם, או בין מי שיכול להרשות לעצמו ייצוג משפטי יקר ויוקרתי למי שאין ידו משגת. ההתרכזות בהכרעה השיפוטית בלבד גם מתעלמת מעבודת התחזוק הבלתי פוסקת שנדרשת מאחורי הקלעים. בוודאי בעתירות בעלות פרופיל ציבורי גבוה (במקרה הנוכחי בניית מודעות ציבורית הייתה חיונית ללכידת תשומת ליבו של בית המשפט ונכונותו להכריע בסוגיה), יש לבנות מודעות של שחקנים בעלי עניין ושל הציבור, ליצור רשתות של שיתופי פעולה, ולגבש ולחדד את המסרים. תחזוק מאבק שכזה מצריך השקעה עצומה במגוון חזיתות, ובהן הליכים משפטיים כמו בקשה לצו ביניים בבג"ץ, פניות למל"ג בבקשה למידע,⁵ פגישות עם קובעי מדיניות כמו השר בנט⁶ ובעלי תפקידים באקדמיה, כנסים, הרצאות במסגרות העשרה בקהילה, שיתוף פעולה עם עיתונאים, הענקת ראיונות וכתיבת טורים בתקשורת, וגיבוש תגובות

לביקורות במדיה.⁷ ובתוך כל זה יש לעדכן את האתר⁸ ורשתות חברתיות,⁹ לגייס משאבים להוצאות המשפטיות והאחרות, ולקיים דיונים יומיומיים בוואטסאפ עם השותפים. וגם – ישנה העובדה שהפעילות בעניין הדרת הנשים בכלל ובאקדמיה בפרט היא העיסוק המשני בחיי. כמו כל המעורבים במסע הזה, הפעילות המתוארת לעיל ולהלן היא מעבר למשרה ולזהות העיקרית שלי כמרצה וחוקרת ובהמשך כראש בית ספר למשפטים.

מאמר זה נכתב מתוך ההבנה שגם אם המאבק המשפטי יניב פסק דין – מכונן ומקיף ככל שיהא – הוא לא יוכל לספק תמונה על הפעולות והכוחות שהובילו אל ההכרעה השיפוטית ואפשרו אותה, על רגעי ההתקדמות ורגעי הרגרסיה, על הלבטים ועל המחירים. דיון מעין זה חשוב במיוחד, דומני, כשמדובר בעתירה עקרונית, שאין במרכזה עותר שזכויותיו שלו נפגעו באופן ישיר, כלומר שבמרכז העתירה לא עומד סיפור אנושי קונקרטי, אלא סוגיה עקרונית מופשטת יחסית. הדיון הנוכחי מבקש, אם כן, לאזן במקצת את העיוות התפיסתי בהבנת המשפט, המתקבל מהתרכזות של הקוריקולום של לימודי המשפטים בפסקי דין.

חלק מהסיבות למתח בין זהותי כחברת סגל אקדמי לבין זהותי כאקטיביסטית הוא צפוי. למשל, התחרות על הזמן בין הכובעים השונים, והניגוד בין הריחוק האקדמי שנדרש, לפי האתוס הרווח, כדי לנקוט עמדה בסוגיה מסוימת, לבין הנחרצות הנחוצה כדי לקדם עמדה נורמטיבית מהוקצעת. אבל היבט ייחודי של המתח, שהופך אותו למסובך במיוחד עבורי, נוגע לעובדה שמדובר במאבק שמתרחש בתוך האקדמיה, העולם המקצועי שלי. אין מדובר במקרה של אקדמאית שמעורבת במאבק חברתי כללי, אלא במאבק שבו בני הפלוגתא שלי הם הרגולטור של המוסדות שבהם אני עובדת – המועצה להשכלה גבוהה והוועדה לתכנון ותקצוב – וכן עמיתים באקדמיה שחלוקים על עמדתי, ולעיתים כאלה שעמדתי, אם תקבל, עשויה לסכן את מטה לחמם. להבדיל, גם שותפיי העיקריים הם מתוך האקדמיה, ואני מודה שלעיתים הציפייה שלי שינקטו עמדה לכאן או לכאן הסתיימה באכזבה. לאורך הדרך נתקלתי בעמיתים רבים שמתקשים לגבש דעה ומרגישים שעמדתי אולי נחרצת מדי. גם זה ביטוי של המתח בין זהותי כאקדמאית, שיכולה להסתכל מבחוץ, לפתוח את השאלות ולא דווקא להכריע בהן, למפות את השיקולים בעד ונגד, לבין העמדה שלי כאקטיביסטית שמוטרדת ממצב הדברים בעולם – במקרה הזה ההתפשטות וההתמסדות של הדרת נשים בישראל – וחשה מחויבת לפעול להשגת שינוי. אקדמאי יכול להסתפק בפעולה המסכה סיפוק אינטלקטואלי, של הצלחה במיפוי הבעיה. אקטיביסט חייב לסמן דרכי פתרון.¹⁰

ניתן לחלק את הכרוניקה של המאבק לשלושה שלבים: גילוי, מיפוי והנעת שינוי.¹¹ בחלק הראשון של "מעשיית משפט" זו אתאר את גילוי הנושא, את המאמצים להעלותו לדיון ציבורי ואת הגשת העתירה הראשונה. בחלק השני – המיפוי – אסקור את השימוע הציבורי שהתקיים במל"ג בעניין התוכניות הנפרדות, ואת אישורה של תוכנית החומש השנייה של מל"ג. בחלק השלישי אדון בהגשת העתירה השנייה לבג"ץ ובמצב הדברים נכון להיום. צריך לומר גם שההמשגה התלת-שלבית היא מלאכותית במידת-מה, וכל

שלוש הפעולות היו נוכחות בכל אחד מהשלבים. הגילוי כרוך במיפוי, המיפוי מניע שינוי, וכולי. בטרם אגש לתיאור שלושת השלבים, אתאר בקצרה בשארית המבוא את תמצית הטיעונים המשפטיים ואת מצב ההליכים. לבסוף, בבניית הכרוניקה, החלטתי לנקוט מדיניות של התעכבות על פרטים, רגעים ושמות. על אף העומס המסוים שהדבר עשוי ליצור בקריאה, זו בחירה סגנונית מודעת. על מנת להעביר סיפור של מאבק כזה, צריך לספר אותו מלמטה וברזולוציה גבוהה. תיאור כללי של תהליכים מופשטים לא יעביר את טיבו ומלוא מורכבותו.

המסגרת המשפטית ומצב התיק בתמצית

נכון לסוף שנת 2018, תלויה ועומדת זה כשנה בבג"ץ עתירה שהגשנו, 12 חברי סגל אקדמי בכיר מארבע אוניברסיטאות, הטוענת כי ההפרדה בין המינים שהתירה המועצה להשכלה גבוהה (מל"ג) בתוכניות האקדמיות שעודדה ותקצבה מאז 2012 לחרדים ולחרד"לים (חרדים לאומיים) איננה חוקתית.¹² צו על תנאי בעתירה הוצא בסוף הדיון הראשון בעתירה, המתואר בפתח המבוא. זוהי העתירה השנייה שהגשנו בנושא. את העתירה הראשונה הציע בג"ץ שנמחק מטעמי חוסר בשלות, תוך שהוא מגדיר, כפי שיתואר בפירוט בהמשך, את התנאים להתדפקות מחודשת על דלתותיו – על המל"ג הוטל להציג נתונים בדבר היעדים של התוכניות בהפרדה שהיא מעודדת ומסבסדת ובדבר העמידה ביעדים אלה, וכן לפתוח לשימוע ציבורי את תוכנית החומש השנייה שלה להנגשת האקדמיה לחרדים.

לצד עתירתנו הנוכחית נדונה עתירה נגדית שהגיש פורום קהלת, שלטענתה כל הגבלה על פתיחת מסגרות אקדמיות בהפרדה בין המינים היא פגיעה בזכות לאוטונומיה תרבותית. גם בעתירה זו הוצא צו על תנאי.¹³

שני הצדדים הגישו בקשות לצו ביניים. אנחנו ביקשנו שעד להכרעה בעתירה לא תורשה המל"ג לאשר פתיחת תוכניות חדשות או הרחבת תוכניות קיימות. בקשתנו נדחתה. פורום קהלת הגיש לאחרונה צו ביניים המבקש שבג"ץ יורה להסיר כל הגבלה על פתיחת תוכניות חדשות עד להחלטה בעתירה. נכון לדצמבר 2018, טרם התקבלה החלטה בבקשה זו.

במקביל להליך העיקרי, מתקיימים הליכים משפטיים צדדיים, כמו בקשות מכוח חוק חופש המידע, למל"ג ולמוסדות המפעילים תוכניות בהפרדה בין המינים, וכן ניסיונות לבלום הצעות חוק המבקשות לייתר את הדיון בבג"ץ על ידי התרה של לימודים בהפרדה.¹⁴ מבלי להיכנס לנככי הטיעון הדוקטרינרי, שאותו ניתן לקרוא בפירוט בעתירה,¹⁵ לעתירה טענה מרכזית וטענה משנית. הטענה המרכזית היא כי הפרדה בין המינים במסגרות אקדמיות היא כשלעצמה אפליה הפוגעת פגיעה לא חוקתית בזכות לשוויון ובכבוד האדם. הטענה המשנית היא במישור המשפט המינהלי: גם אם נניח שניתן לצלוח את המבחן החוקתי העקרוני ולקיים לימודים אקדמיים בהפרדה באופן שעומד במבחני פסקת ההגבלה בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, הרי שהתוכניות האקדמיות

לחרדים מתנהלות בתנאים לא־שוויוניים, המפלים גם סטודנטיות וגם מרצות.¹⁶ הטענה העיקרית היא אם כן שמעצם הפרדתם, הנפרדים אינם שווים, אלא רק מין אחד (הנשים) מופלה. הטענה המשנית היא שמלבד הפסול העקרוני שבהפרדה, היא מתקיימת בפועל בתנאים מפלים.

מדוע לטענתנו הפרדה בין המינים בהקשר לימודים אקדמיים היא מפלה מעצם קיומה, ובלי קשר לשאלה האם תנאי ההפרדה הם שווים? במסה שפורסמה ב"הארץ" הצעתי תשובה לשאלה זו בצורה המזוקקת ביותר שעולה על דעתי. אביא כאן ציטוט תמציתי ממנה:

הפרדה בין גברים לנשים נתפסת על ידי רבים כשונה מהפרדה אתנית או גזעית, ויש הטוענים שכאשר היא נעשית ללא הפליה היא אינה פוגענית כמו הפרדה על בסיס גזע או עדה... הרעיון של הפרדה ושל דרישות צניעות הוא ליצור מנגנון חברתי שמזכיר לבני האנוש באופן סמוי אבל תמידי בדיוק את מה שהתפיסה של הנאורות ביקשה לצאת נגדו כשהציגה את הרעיון הרדיקלי של שוויון: שבני אנוש קודם כל מחולקים לשני מינים, בכל גיל ובכל הקשר. במיוחד זו תזכורת לנשים. גברים ונשים אכן שונים זה מזה גנטית ומורפולוגית. אבל חברה צודקת שואפת להיזהר מלייחס להבדלים הללו יותר ממשקלם ההכרחי, ולאפשר לנשים וגברים למצות את עצמם בלי סטריאוטיפים מגבילים. כשעורכת דין עומדת כיום בכניסה לבית מעצר, היא נתקלת בשלט שאומר שהכניסה בלבוש צנוע בלבד, ואיש השב"ס בודק את לבושה. גם אם אורך השרוול שלה מספק והיא מורשית להיכנס, היא קיבלה תזכורת לשוני העמוק והיסודי שלה, המבדיל אותה מעורך דין "רגיל". פיקוח על צניעות הנשים משכיח שגברים שונים מנשים בדיוק באותה מידה שונים שונות מגברים.

הפרדה מזכירה לכל אשה: את אשה לפני שאת קולגה. את אשה לפני שאת מרצה. את אשה לפני שאת חיילת. את אשה לפני שאת מזרחית, לסבית או אשה עם מוגבלות. את נקבה לפני שאת אדם. לא צניעות ולא כבוד נשמרים באמצעות מנגנון ההפרדה, אלא סדר היררכי שמשרת את השארת הנשים במקום שהוקצה להן. לכן, אגב, זהות מגדרית קווירית מתקבלת בעוונות במשטרים של צניעות והפרדה. היא מטשטשת את החלוקה ולכן מקשה על שימור הסדר. הפרדה הופכת את הגבר לכללי, לבלתי מסומן, ל"ציבור", ואת האשה לחריג, להפרעה לסדר, לזו שצריכה להצטמצם למקום המוקצה לה [...]

הפרדה בין המינים במקום שהשוני אינו רלוונטי לעולם אינה ניטרלית. ברוב המקרים תנאי ההפרדה אינם זהים: למעשה, טרם נתקלתי בהפרדה לא מחויבת עניינית שתנאי הנשים בה לא נחותים. אך גם אם נניח שהתנאים בהפרדה זהים לנשים ולגברים, עצם ההפרדה מחזקת את האמונה בשוני מהותי בין המינים, שמשמשת בתורה להצדיק הבדלים אחרים ביניהם – בשכר, בתפקידים או בתפיסת המיניות וההורות.¹⁷

פרקטיקת ההפרדה היא תזכורת יומיומית, אם כן, למערך שלם של תפיסות של שוני בין גברים לנשים, וזאת בהקשר שבו השוני הזה איננו רלוונטי לפעילות שעל הפרק. כאשר

מינן של סטודנטיות (ושל מרצות) מסומן דרך שליחתן לכיתות, קמפוסים, שערי כניסה או זמני לימוד נפרדים, סימון זה תורם לשימור הסטריאוטיפים הקבוצתיים המיוחסים לנשים. גם אם שימור פערי הכוחות בין גברים לנשים איננו הכוונה המונחת בבסיס ההפרדה, זוהי תוצאתה. דיני איסור האפליה בישראל ובמשפט המודרני בכלל מבינים שהתרכזות ככוונה להפלות תפספס דפוסים מפלים שיש למגרם על מנת לקדם את שוויון של קבוצות הסובלות מאפליה.¹⁸

דברים אחרונים אלה הם גם תשובתי לשאלה מדוע אני רואה במאבק נגד הפרדה בין המינים באקדמיה כחלק ממאבק גדול יותר – המאבק נגד הדרת נשים.¹⁹ חשד עמוק זה בהפרדה, ההבנה שסימון אנשים לפי השתייכות קבוצתית כמעט אף פעם איננו נטול השפעות, גם אם לא מכוונות, של תיוג ונחיתות של קבוצה אחת לעומת קבוצה אחרת – משתקף בשיטת המשפט הישראלית. המשפט הישראלי מטיל נטל כבד, הן על גופים ציבוריים והן על שחקנים פרטיים, המבקשים להבדיל בין אנשים על רקע תכונות כמו מין, גזע, דת, גיל, מיניות וכו' – מאפיינים קבוצתיים בעלי היסטוריה טעונה של דעות קדומות, אפליה וצורות שונות של דיכוי בני אדם בשל השתייכותם הקבוצתית. הנטל על מי שמסתמך על קריטריונים מעין אלה ליצירת הבחנות בהקצאת משאבים והזדמנויות, בהספקת שירותים, או בארגון המרחב הפיזי, הוא להוכיח שהבחנה משרתת תכלית ראויה ונעשית באופן מידתי – אם לפי מסגרת הניתוח החוקתית, ואם בכלים אנליטיים דומים במשפט המינהלי (כמו סמכות וסבירות) או במשפט הפרטי (כגון תקנת הציבור החוזית או הכללים והחזקות בחוקים כמו חוק שוויון הזדמנויות בעבודה, התשמ"ח-1988, וחוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים, תשס"א-2000).

ההפרדה, אנחנו טוענים בעתירה, איננה עומדת בתנאי הסף שנקבעו במשפט הישראלי בפרשות כמו רגן, נוער כהלכה, עזריה וקול ברמה,²⁰ תנאים שרק אם הם מתקיימים ראוי לבחון את סבירות ההפרדה לגופה. לפי התנאים שהגדירה הפסיקה, על ההפרדה לנבוע מליבת הפרקטיקה הדתית, להיות בתנאים שוויוניים לחלוטין לגברים ולנשים, לא להעניק הסדר עדיף על ההסדר הכללי, שאינו בהפרדה, ולהיות וולונטרית. אף אחד מהתנאים הללו איננו מתקיים, לטענתנו, במסלולים הנפרדים בהשכלה הגבוהה. במיוחד אציין את העובדה שההפרדה איננה מתחייבת מטעמים דתיים, אלא היא מקרה שבו גוף ציבורי מקבע פרשנות קיצונית, אחת מני רבות, לצביון החיים הראוי לאדם דתי.²¹ המל"ג טוענת כי הנהגת הפרדה בין המינים היא אמצעי חיוני, שבלעדיו לא ניתן יהיה לשלב חרדים באקדמיה באופן משמעותי. לטענתנו, בעוד שהתכלית של שילוב חרדים בהשכלה הגבוהה היא תכלית ראויה, הרי שמבין האמצעים הרבים להגשמתה – האמצעי של הפרדה בין המינים איננו אמצעי לתכלית ראויה, כיוון שלהבדיל מאמצעים אחרים (כמו מלגות או תמיכה אקדמית), מונחת בבסיסו תפיסה הרואה "בעצם נוכחותה של אישה [...] כפגיעה בסדר החברתי תרבותי".²² המציאות הלא-שוויונית הנהוגה במסגרות

לחרדים מעלה גם שההפרדה איננה עומדת במבחני המידתיות, כמפורט בעתירה וכפי שיודגם במהלך הדיון להלן.

א. גילוי: מהעלאת הנושא לדיון ציבורי ועד הגשת העתירה הראשונה

1. גילוי הנושא והעלאתו לדיון ציבורי

אני לא זוכרת איך שמעתי לראשונה שבאקדמיה בישראל מתקיימים לימודים לחרדים בהפרדה מגזרית ובין המינים. לימים למדתי שלימודים אקדמיים לחרדים בהפרדה התקיימו מאז שנת 2000, אך לא היו פרי יוזמתו של הרגולטור, המל"ג, ולא בעידודו. התוכניות הללו נוסדו בשל יוזמות "מלמטה" כמו הקמפוס החרדי באונו או ה"פלטפורמות" – שסיפקו מרכזי לימוד ליד ריכוזי אוכלוסייה חרדית שבהם הפעילו אוניברסיטאות ומכללות תוכניות אקדמיות שונות.²³ בשנת 2012 חל שינוי מהותי בתחום, שהיה כרוך ביוזמה מלמעלה ובסבסוד נדיב. המל"ג פרסמה מכרז המעודד מוסדות אקדמיים לפתוח לימודים לחרדים בהפרדה.²⁴ כשהתחלתי להזכיר את הנושא באוזני אקדמאים אחרים בראשית 2013, נאמר לי שוב ושוב שגם הם לא שמעו ולא יודעים על כך דבר. העובדה הזאת הדהימה אותי בזמנה, אבל היום אני יודעת שהיא סימפטומטית לאופן שבו נולדו התוכניות האקדמיות לחרדים ולדרך הפעלתן. התוכניות נהגו, אושרו, נוסדו ונוהלו מתחת לרדאר של רוב אנשי האקדמיה. המוסדות שנענו לקול הקורא הנדיב של המל"ג ב-2012 וייסדו תוכניות לחרדים בהפרדה בין המינים הם ברובם מכללות, פרטיות וציבוריות, שאינן מתאפיינות ברמת מעורבות גבוהה של הסגל במשילות של המוסד. גם באוניברסיטאות, שבהן יש מעורבות של הסגל דרך הסנאט או באמצעות מנגנונים אחרים, עשו הנהלות המוסדות כחפצן ופתחו מסגרות חרדיות (מח"רים) לפי מכרז המל"ג בלי להעלות את הנושא לדיון, כשהן מסבירות לעצמן שאין צורך באישור כשפשוט פותחים עוד כיתה בתואר קיים, וזאת למרות שהלימודים מתקיימים מחוץ לקמפוס הראשי (לפי תנאי המכרז של מל"ג), במתכונת של הפרדה בין המינים ותוך איסור על מרצות ללמד בכיתות הגברים – הבדלים מהותיים שקשה לאפיין אותם רק כהוספת כיתות לתואר קיים. כך, ככל שעלה בידי לברר, באוניברסיטאות המפעילות לימודים מופרדים לחרדים, הנושא לא הובא לדיון (אוניברסיטת בר-אילן, אוניברסיטת חיפה והטכניון למשל).²⁵

בזמנו לא העליתי אפשרות כזאת על דעתי, אבל כיום, אחרי סקירת הפרוטוקולים והמסמכים של המל"ג לקראת פרסום מכרז 2012, אני יודעת שלמרבה האכזבה, בדיונים במועצת מל"ג ובוועדותיה אין זכר להתעכבות על העובדה שמדובר במכרז שמתיר ואף מעודד באופן חסר תקדים בישראל פתיחת תוכניות לימוד בהפרדה בין המינים במוסדות אקדמיים. בפתיחת המח"רים התרכזה המל"ג ביעדים מספריים למספרי תלמידים חרדים, עלויות ותמריצים למוסדות. שאלת ההשלכות של מיסוד ההפרדה בין המינים בהשכלה הגבוהה, שינוי שלפיו קריטריון המין יכתיב את האפשרויות הפתוחות לפני סטודנטיות

ומרצות – לא נדונה כלל לקראת פרסום המכרז. לא נדון גם צביון ההפרדה המותר (האם תותר מחוץ לכיתה, למשל באזורים ציבוריים, או האם יותר לנטר את צניעותן של סטודנטיות), וגם לא התקיימה כל הערכה של השלכות האיסור על מרצות ללמד בכיתות גברים על השוויון התעסוקתי שלהן. ההפרדה בין סטודנטים לסטודנטיות והדרת המרצות מכיתות הגברים קיבלו מעמד של אקסיומה מחויבת המציאות. גם אם התחושה במל"ג (תחושה שלא נסמכה על בדיקות ונתונים סדורים כלשהם)²⁶ הייתה שבלי הפרדה חרדים לא יבואו ללמוד באקדמיה יכולה להסביר מדוע לא עסקו בסוגיה – שהרי התכלית של שילוב חרדים היא ראויה והאמצעי חיוני לכאורה להשגת התכלית – בכל זאת מפתיע שלא היה כל עיסוק במידתיות, כלומר בהיקף ההפרדה ובהשלכותיה על השוויון, על כבוד האדם, ועל מאפייני יסוד של לימודים אקדמיים. למעשה, הפעם הראשונה שבה דן המל"ג ישירות בנושא חוקיות ההפרדה בין המינים, צביונה והשלכותיה על ההשכלה הגבוהה ועל השוויון הייתה בעקבות הצורך להשיב לעתירתנו הראשונה לכג"ץ, כפי שיתואר בחלק ב, חלק המיפוי.

היבט נוסף של הקשר בין הכיסוי לקושי בגילוי הוא שעבור הסגל והסטודנטים, המסלולים לחרדים היו על פי רוב בלתי נראים. הם התקיימו מחוץ לקמפוסים הרגילים (לפי דרישות הקול הקורא של המל"ג היה עליהם להיות במרחק של נסיעה קצרה מהם על מנת לאפשר שימוש במתקני הקמפוסים כמו מעבדות, ספריות, או נוכחות בכנסים ואירועים – היגיון שעל פי רוב איננו מתממש, שכן הסטודנטים החרדים למיטב ידיעתי אינם מגיעים כעניין שבשגרה לקמפוסים הראשיים). לסיבות לא־הידיעה הוסיפה העובדה שרוב המרצים שנשלחים ללמד באותם קמפוסים חיצוניים הם בדרך כלל לא חברי סגל תקני, אלא נמנים עם הסגל הזוטא, דוקטורנטים, מרצים מן החוץ וכו'. שיחות עם עמיתים באקדמיה במהלך השנים חשפו לכל היותר סקרנות בדבר השאלה העקרונית, אך לא עניין לנקוט עמדה או פעולה בנושא.

חזרה ל-2013. בשיחה סביב שולחן האוכל בכיתה של פרופ' (אז ד"ר) יפעת ביטון, יחד עם פרופ' משה כהן-אליה, במסגרת מחשבה שלנו לכתוב משהו יחד על דיני איסור אפליה בישראל, העליתי את הנושא כדוגמה, כחלק מהעניין הכללי שלי בתופעה של הדרת נשים, שבה אני עוסקת גם בהקשר לזירות אחרות, כמו אירועים ציבוריים, שוק העבודה, הצבא וסקטור השירותים. יפעת ואני החלטנו לכתוב על כך טור ל"הארץ",²⁷ ובו טענו את אותה טענה שמלווה את המאבק מאז: "הצורך המקור-כלכלי בשילוב של החרדים בשוק העבודה בישראל, כבודו במקומו מונח. אך לצד זאת יש לומר בקול צלול וברור: הקמת מסגרות לשם כך, בתנאים של הפרדה בין גברים לנשים, היא שגיאה קשה מבחינה משפטית, חברתית ומוסרית". בקריאת הטור היום, התרעותנו מפני התפשטות נורמות ההפרדה לתחומי חיים אחרים, שנשמעו אז לרבים כמו הפחדות בעלמא, מתגשמות אף מעבר לדמיוננו. מסגרות נפרדות בשירות הציבורי הולכות ומשתרשות,²⁸ והעובדות בקופות חולים כבר מתבקשות, ממש כפי שהתרענו, לעבוד בלבוש צנוע.²⁹ לא העלינו על דעתנו תופעות של השנים האחרונות, כמו כנס עורכי דין בדיני משפחה בהפרדה,³⁰

משמר הכנסת שבדק את צניעות העובדות בכניסה,³¹ צוערות שיושבות מאחורי מחיצה בהרצאה בבה"ד 1 כי המרצה הוא רב צבאי במיל',³² או בדיקת צניעות של עורכות דין בכניסה לבתי מעצר.³³ לא זיהינו גם את הסכנה של התפשטות ההפרדה באקדמיה לחרד"לים (חרדים לאומיים) ולדתיים לאומיים, סכנה שבעת כתיבת הדברים מאיימת להפוך את מתכונת הלימודים האקדמיים הנפרדים מחריג זמני ומוגבל בהיקפו, לאפיק קבוע בשיעור משמעותי מתוך סך הלומדים בהשכלה הגבוהה.

הדיון הציבורי המשמעותי הראשון שהתרחש בנושא היה ברשת הדוא"ל Social Science IL (שלימים הפכה לרשת Academia IL), שבה כעשרת אלפים חברים. שלחתי את הטור שלנו לשם – התגובות לא איחרו לבוא, ונפרשו על פני עשרות הודעות. הוויכוח התלקח בין הטוענים שאין ברירה, שאחרת החרדים לא יבואו ללמוד וחיוני להנגיש להם השכלה וכלים לפרנסה, לבין אלה (בעיקר נשים) שטענו שאין הבדל בין הפרדה גזעית או אתנית להפרדה בין המינים. היו שהזכירו גם שבמציאות של אי־שוויון נשים באקדמיה, אין זה צודק לבקש שוב דווקא מנשים לשלם את המחיר. הטענות המצערות ביותר מבחינתי, היו שהמחזיקים בעמדה המתנגדת להפרדה הם עוינים חרדים ומכלילנים, פטרנליסטים ומתנשאים, ושצו השעה הוא סובלנות דתית-תרבותית למען מטרות שנועות מ"הצלת החרדים מעצמם" ועד הצלת המשק הישראלי מאבטלתם. טענות מהסוג הזה מוטחות בנו עד היום. בדיון בבג"ץ בעתירה השנייה אמר אחד מבאי הכוח של מוסד המקיים לימודים בהפרדה, כי ד"ר תירוש גם תעתור נגד חוקתיותה של עזרת הנשים בבתי הכנסת, או שמי שמסכים להפרדה בשירותים ציבוריים לא יכול באופן קוהרנטי להתנגד להפרדה באקדמיה. בתקשור הנושא לקהלים שאינם מתמצאים בדקויותיו, לטיעונים הללו יש, מסתבר, כוח רטורי סוחף.

השלב הבא היה ארגונו של כנס אקדמי ראשון בנושא מיסוד ההפרדה בין המינים באקדמיה. על רקע הרב-שיח הער ברשת הדוא"ל, הצעתי לעמיתי בפקולטה למשפטים בתל אביב, פרופ' מני מאוטנר, לארגן כנס בנושא.³⁴ מני הסכים איתי שהסוגיה לא ברורה ומוכרת די צורכה, ושראוי להתחיל ללכך אותה. לצערי, פרופ' מנואל טרכטנברג, אז ראש הוועדה לתכנון ולתקצוב במל"ג, שהגה את תוכנית המח"רים כדרך להגביר את שיעור השתתפות הגברים החרדים בשוק התעסוקה, לא השיב להזמנתנו להשתתף בכנס או לשלוח דובר אחר וגם לא נענה בהמשך להזמנות חוזרות להופיע בכנסים ובפאנלים בנושא. היו רגעים מלמדים לא מעטים בכנס הזה, שהציג עמדות מגוונות של משפטנים, של יועצי מדיניות, של סטודנטית חרדית למשפטים שלמדה בהפרדה, של מומחיות למזרח תיכון שהשוו לדילמות בטורקיה ובמצרים, ושל היסטוריונית שהשוותה את הדיון הנוכחי למאבק על זכות הבחירה, ועוד.

שתי אינטראקציות זכורות לי במיוחד מהכנס, כיוון שהניבו תובנות שהמשיכו ללוות אותי לאורך המסע. האחת קשורה באופן הסמוי אך הנחוש שבו מתמסדת ההפרדה ומשליכה על נשים לא-חרדיות. השנייה קשורה בבריתות ובחברויות הבלתי צפויות שנוצרות בדרך.

ד"ר נרי הורוביץ, יו"ר מכון אגורה לחקר מדיניות ויועץ למשרדי ממשלה בנושאי שילוב חרדים, ביכה את מה שתיאר כשינוי פרדיגמה. עד לאחרונה ניתן היה לסגור את העניינים הקשורים בחרדים בין אליטות של מומחים בשירות המדינה: בשקט, רחוק מהעין הציבורית, בלי משפטנים ועם משאבים נדיבים מגיעים להישגים עצומים. אך כעת, טען, עם חשיפת הנושא וכניסתן של המערכות המשפטיות והפוליטיות אליו, "זה הולך להתהפך [...] נגיע למספרים אפסיים". הורוביץ הוסיף גם ביקורת על האטימות הנוקשה של הצד החילוני, והדגים זאת בלבושן "הלא צנוע" במפגיע של נשים אקדמאיות, במפגשן עם פרנסי קהילה חרדים. כך, למשל, תיאר את פרופ' אורנה קופרמן, סגנית הרקטור באוניברסיטה העברית, כמי שמתלבשת חשוף במתכוון, כאילו להכעיס ולסמן טריטוריה.³⁵ את נאומה של קופרמן בסנאט האוניברסיטה העברית³⁶ תיאר הורוביץ כנאום המבוסס על טיעונים "יעקובינים".³⁷ נאום זה התברר כנאום מכונן שהוביל להתגייסות סגל האוניברסיטה לנקוט עמדה נגד כוונת ההנהלה לפתוח תוכניות לימודים בהפרדה ותחתיהן לייסד תוכניות לימוד ומצליחות לחרדים, שאינן מתנהלות בהפרדה, דבר שהורוביץ לא ציין.

בדברי הסיכום שלי בכנס התייחסתי בין השאר לשני הרבדים בדבריו של הורוביץ, וקריאת הביניים שלו מהקהל בעת דבריי חקוקה בזיכרוני עד היום. אמרתי ש"הגישה של ד"ר הורוביץ, ש'בואו נקבע עובדות במחשכים, בלי דיון ציבורי, בלי המשפטנים שיפריעו', היא בעיניי גישה מקוממת" וכי בדיוק לשם כך נערך הכנס – כדי לעורר ליבון ציבורי של הסוגיות. נוסף על כך, התייחסתי לחולצה שלבשתי באותו יום לכנס. הייתה זו חולצת מעצבים שחורה תפורה, נטולת שרוולים. ציינתי כי הבחירה שלי בפריט לבוש זה אינה התרסה: "לא רק לחרדים יש צביון תרבותי, גם לי יש, ואני הצביון שלי מאוים היום אם אני לא אוכל בעוד חמש שנים להיכנס לכיתה כמו שאני לבושה עכשיו וזה ייחשב גסות רוח ופרובוקציה וחוסר יכולת דיאלוג". בקריאת הביניים שלו העיר ד"ר הורוביץ: "גם בפרינסטון את לא היית יכולה להתלבש ככה". קריאתו הספונטנית הבהירה לי שאידיאל השילוב של חרדים בעיני רוחו של ד"ר הורוביץ כולל הלבשת נשים חילוניות בלבוש צנוע.

סוגיית הצניעות קשורה, אגב, קשר הדוק להפרדה ומעוררת שאלות לא רק בדבר נכונותם של מוסדות מרכזיים להיענות לה, אלא גם בדבר הסכמתן של נשים להכפיף עצמן לפרקטיקות של הפרדה ללא מחאה. שנים אחרי אותו כנס, ב-2017, ישבתי בחדר המתנה לאולפן טלוויזיה של ערוץ מרכזי וגיליתי שאני לובשת את אותו בגד שלבשתי בכנס. התחקירן הצעיר והתל-אביבי בסגנונו פטפט איתי בעודי ממתינה להיכנס לאולפן ושאל על מה אני הולכת לדבר. במסגרת ההסבר הקצר שלי על הדרת נשים, אמרתי שיש מרחבים במדינת ישראל היום שבהם חולצה כזו, נטולת שרוולים, נחשבת פרובוקציה. בתגובה הוא הציע שהמלבישה תביא ז'קט שיכסה את כתפיי.³⁸ לקול מחאותיי, הוא הטעים שלפעמים צריך לוותר ולהתחשב, ושלא הכול עניין של עיקרון. סירבתי בנחרצות לניסיונותיו לעשות דה־פוליטיזציה להתערבות בלבושי ולהפוך את הסוגיה לעניין של

נימוס ודרך ארץ, אך לא מרפה ממני המחשבה על מרואיינות שלא עומדות על שלהן, שלא מזהות את אלמנט השליטה והכוח שבדרישת צניעות מופלגת מנשים, או לא מרגישות נוח להתנגד לה.

ההסכמה החופשית של הנשים לפרקטיקות אלה, הסכמה שמתבססת כעובדה חברתית לא כתוצאה של החלטה מלמעלה, אלא דרך אוסף של מיקרו-אינטראקציות יומיומיות – באוטובוס, בעבודה או באולפן הטלוויזיה – משקפת את העמדה הרווחת, לפי התרשמותי, בציבור הישראלי, שלפיה היענות לדרישות צניעות והפרדה היא כורח הנובע מהצורך לשלב ולהתחשב בצביון חיים דתי. עמדה זו מטרידה ומצריכה ליבון תיאורטי רחב יותר במסגרת הדיון בהדרת נשים. זאת במיוחד לאור העובדה שכרוב המכריע של מקרי הדרת הנשים, מההפרדה באוטובוסים³⁹ ועד רדיו "קול ברמה"⁴⁰, ההפרדה איננה נדרשת מטעמים של ציווי הלכתי, אלא מקורה ב"הידור מצווה", בהקפדה לחומרה לצורך ביטוי אדיקות.⁴¹ גם בהקשר ההפרדה באקדמיה, הרבנית עדינה בר שלום הבהירה כי אין איסור הלכתי על למידה ממרצות נשים,⁴² ואילו דובר ש"ס הסביר באחד הראיונות כי כמו שאישה הולכת להתייעץ עם רב אבל גבר לא הולך להתייעץ עם רבנית, כך אין זה נאה או מקובל שנשים ילמדו גברים. כמובן, גם ציווי הלכתי לא יכשיר דרישות העולות כדי פגיעה בזכויות אדם.⁴³ לשיטתי (להבנתי זו גם עמדת המשפט הישראלי), הפרדה בין המינים פוגעת בשוויון ובכבוד האדם באופן עמוק ויסודי, ולכן גם אם ימצאו לה עיגונים הלכתיים, אין להתירה במדינה דמוקרטית למעט במקרים חריגים ומצומצמים ביותר, לאחר שהורמו נטלים כמו תכלית ראויה, מידתיות וכו' (למשל, הפרדה בחדרי שירותים או בחופי רחצה).

הרגע השני הזכור לי מהכנס התרחש בסופו, ביציאה מן האולם. זה רגע חיובי יותר, המייצג אחת מאינטראקציות בלתי צפויות רבות שנקרו בדרכי במהלך השנים. העיסוק בנושא זימן מגע עם אנשים רחוקים ממני בסגנון חייהם ובעמדותיהם, שלימדו אותי שיעורים חשובים והפכו לבעלי ברית, או לפחות לבני שיח, שבניגוד לאינטראקציה שתוארה לפני רגע, מאופייין בכבוד הדדי. לשמחתי, הגיעו לכנס גם נשים חרדיות, חלקן חברות של חיה גרשוני, סטודנטית למשפטים מהקריה האקדמית אונו שדיברה בכנס בשבח ההזדמנות ללמוד עם נשים בלבד,⁴⁴ ואחרות. אישה אחת דיברה מהקהל מדם ליבה באיזושהו שלב ואמרה, בין השאר: "קשה לי מאוד להתמודד עם הפטרונות האלימה כמעט שהייתה פה [...] הפטרונות של אנחנו נציל אותן מעצמן, הפטרונות של אנחנו נעזור להן ונמנע את המסגרות המופרדות האלה כי בשם השוויון וכל שאר הדברים האחרים".⁴⁵ כשמצאנו את עצמנו שתינו ביציאה ליד הדלת אמרתי לה, כך בערך, "היה לי חשוב לשמוע אותך, אני מבינה שאת כאן בקמפוס, אשמח לשתות קפה ולשוחח". בדיעבד סיפרה לי שהזמנתי תפסה אותה לא מוכנה, כי היא הניחה שאני עומדת לנזוף בה. אתי רפאלוביץ' למדה לדוקטורט בפקולטה לחינוך באוניברסיטת תל אביב. אישה מהאליטה הליטאית של חיפה. אחרי קבלת ברכתם של אביה, רב בית חולים, ושל בן זוגה, ראש כולל, היא הצטרפה לתוכנית הדוקטורט בהסתרה מקהילתה

וממעסיקיה, תוך שהיא משמשת במקביל מרצה במכללה להוראה של בנות דתיות. את המחלוקות שלנו על הפרדה באקדמיה לא הצלחנו ליישב בשנות החברות שלנו, אם כי הצלחנו להבין יותר את הפרספקטיבה הנגדית ולרכך את הדמוניזציה שהיא נוטה לעבור. מעבר לפערי ההשקפה, נקשרה נפשנו. הפכנו לחברות המחוברות באינפוזיית הודעות וואטסאפ על פני הימים והלילות, ודרך החשיפה היומיומית האינטימית, הרגשתי שמה שנראה כקייטובים נחרצים בסגנון חיינו ובתפיסתנו הראשונית זו את זו, כבאות מעולמות כה שונים, נטרף שוב ושוב בשל פרספקטיבות חדשות. הרגשתי שאתי כבר לא רואה אותי ואת עמדותיי כפי שעלה מדבריה בכנס – כמשקפות פמיניזם "לבן" ומנותק, התנשאות על חרדים או עוינות כלפי דת ודתיים. ומצידי גיליתי שכיוון שהיא המפרנסת, בן זוגה מעורב הרבה יותר משהנחתי, ויותר ממנה, בתחזוקת הבית ובטיפול בילדים, ושההבדלים בתפקידים המגדריים ביננו אינם כה דרמטיים. כשהייתה שואלת אותי מה אני עושה והייתי עונה שאני מבשלת לזהר בן זוגי, או שאני מושחת לק על ציפורניי, היא הייתה סונטת בי בחיבה שאני אישה מדוכאת שחיה בתודעה כוזבת. אתי הייתה מהחריפות בנשים, והחיים שלה בין כמה עולמות – החרדי, האקדמי התל אביבי, הדתי-לאומי במוסד שבו לימדה – תבעו ממנה לשלוט בשפות שונות. היא לימדה את עצמה "חילונית", מתגאה באזכור של מטבעות לשון של הגשש החיוור או של תוכניות מהטלוויזיה החינוכית, או מתאכזבת שאני כבר יודעת מה זה קריוקי, כי היא רק גילתה ורצתה לבשר לי. היא התנגדה בכל כוחה להיכנס למשבצת החרדית "האותנטית", הן באורחותיה והן בכתיבה האקדמית. שנה לתוך חברותנו התגלה בגופה של אתי סרטן קטלני. היא נאבקה בו בהרואיות מרשימה במשך שלוש שנים, ונפטרה בחורף האחרון, מותירה אחריה בן זוג ושלושה ילדים.

2. הגשת העתירה הראשונה

החודשים נקפו. עוד טורים לעיתון נכתבו, ופה ושם התעורר עניינה של העיתונות המשודרת בנושא.⁴⁶ אבל לא התעורר שיח ציבורי ממשי – לא בקרב מעצבי המדיניות, לא באקדמיה, ולא בזירות הפוליטיות או התקשורתיות. למעשה, שום דבר משמעותי לא קרה. במפגש מקרי עם פרופ' יורם רבין, מומחה למשפט מינהלי, דיקן בית הספר למשפטים במכללה למינהל דאז, שאל אותי יורם למה שלא אתקוף את הסוגיה באמצעות ליטיגציה, דרך תקיפת המכרז של המל"ג כמכרז מפלה. אף על פי שסברתי (וכך אני סבורה גם היום) שעדיף שסוגיית ההפרדה בין המינים הייתה מוכרעת מתוך הליכי דליברציה אזרחית, למשל בתוך האקדמיה, בין במל"ג ובין באוניברסיטאות ובמכללות עצמן, או בזירות ציבוריות אחרות, הרגשתי גם שהליכים כאלה לא התקיימו ושאינן כל סימן שהם יתעוררו בקרוב, למרות המאמצים שלי ושל אחרים לעוררם.⁴⁷ השמעתי את הרעיון לשכנת, עורכת הדין כרמל פומרנץ, על כוס קפה. הבעתי בפניה את החשש ששופטי בית משפט לעניינים מינהליים, העוסקים בדיני מכרזים, לא יהיו פתוחים לטיעון החוקתי על הפגיעה בשוויון. כרמל הציעה לא לתקוף את המכרז, אלא את

מדיניות המל"ג, ולפנות לבג"ץ, והרעיון של העתירה החל להתגלגל. על הספסל בפינה האחורית בין שני הבניינים בפקולטה למשפטים בתל אביב פגשתי שתי תלמידות מעולות מהקליניקה לזכויות אדם, איה מרקביץ ושירה גולדברג-אפרתי. סיפרתי להן על ההוריי, והן התנדבו להסתער על משימת ניסוח הטיוטה הראשונה של העתירה. בהמשך הדרך, איה גם הייתה בצוות הניסוח של העתירה הסופית, כסטודנטית במשרד ארנה לין. האחרונה נענתה לבקשתי לייצג בעתירה פרו־בוננו, לצד חגי קלעי – אז עורך דין צעיר. לשמחתי, רתימת תשעת העותרים הנוספים, חברי סגל אקדמי מארבע אוניברסיטאות וממגוון דיסציפלינות ממדעי הרוח, החברה והטבע, הייתה משימה קלה. הצטרפותם של עמיתים מעולם האקדמיה המשפטית – פניה עוז זלצברגר מאוניברסיטת חיפה, דוד קרצמר מהאוניברסיטה העברית ומהמכללה האקדמית ספיר וזוזה ברונר מהפקולטה למשפטים בתל אביב – שימחה אותי מאוד, במיוחד לאור סירובם של עמיתים אחרים להצטרף לעתירה בנימוק שראוי שחוקרי משפט ישמרו על ריחוק אקדמי פן תיפגע האובייקטיביות המחקרית.

אני תופסת את הגשת העתירה הראשונה כחלק מהשלב הראשוני של המאבק – שלב הגילוי. תוצאתה של העתירה הייתה, כפי שנראה, העלאת הבעיה על פני השטח וחיוב המדינה לעצב את מדיניותה באופן שקוף ושיתופי יותר. העתירה טענה נגד חוקתיות ההפרדה בשני מישורים: להלכה ולמעשה. במישור העקרוני, להלכה, טענו שהפרדה בין המינים במקום שאיננה רלוונטית היא אפליה, ואין זה משנה כיצד היא מתבצעת או נראית. במישור המעשי טענו שצביון ההפרדה בשטח איננו שווה, שכן נשים חרדיות מקבלות גישה נחותה לתוכניות לימוד ולמלגות וחשופות למשמרות צניעות, וההפרדה בין גברים לנשים היא קיצונית באמצעות זמני לימוד שונים ונפרדים הרמטית, במרחבי לימוד אקסקלוסיביים לכל מין ולעיתים אף בהתאמת הסגל המינהלי למינם של הסטודנטים. יתרה מכך, העתירה הראתה שגיבוש תוכנית המל"ג והפעלתה לא לווה באף דיון בדבר השלכותיה של ההפרדה בין המינים. קשה להאמין, אבל לא הצלחנו לאתר אף מסמך, של המל"ג או של ות"ת (ועדת התכנון והתקצוב של המל"ג), הדין בשאלת השלכות ההפרדה על הסטודנטים והסטודנטיות, על המרצות המנועות מללמד בכיתות הגברים, או על האקדמיה בכללותה.

הגשת העתירה הדגימה כבר בראשית הדרך את עוצמתו של הכלי המשפטי. כך, עוד לפני שבית המשפט החליט כיצד לטפל בעתירה, שבועיים לפני הדיון המקדמי בה, החליטה המל"ג על שורה של "הבהרות" ביחס להפעלת המח"רים, הבהרות שאינן נוגעות לעצם ההפרדה, אלא לצביונה, כגון שההפרדה תהיה רק בכיתות הלימוד ולא במתקני הלימוד, ושדרישות הצניעות יהיו מכבדות.⁴⁸ למעשה, עצם הגשת העתירה התניע דיון בהיבטים המגריים של שילוב חרדים באקדמיה. לראשונה מאז החלה לעסוק בהשכלה אקדמית לחרדים, נתנה המל"ג את דעתה להיבט כלשהו של דפוסי ההפרדה, וסיפקה באמצעות הנחיותיה למוסדות האקדמיים, דין וחשבון לגבי מה ייחשב דפוסי הפרדה סבירים ומידתיים מבחינתה.

עם זאת, ההתנהלות סביב העתירה מעידה גם על חולשתו של הכלי המשפטי. יש להודות שאחרי כמעט ארבע שנים מאז נפקו ההבהרות הנ"ל, הן אינן מיושמות. עד לאחרונה דומה שקיומן של ההבהרות שימש בעיקר עלה תאנה למל"ג, שטוענת שההנחיות מיושמות בשטח. כך טוענים ראשיה בפורומים שונים,⁴⁹ וכך טענה בתשובתה לעתירתנו השנייה לכג"ץ.⁵⁰ ב"הארץ" נחשף שהמל"ג אומנם נוזפת במוסדות המפרים את ההנחיות בדבר צביון ההפרדה, כמו מוסדות שבהם נהוגים שערי כניסה נפרדים, הפרדה בספריות, וחדרי המתנה למניעת מפגש בין סטודנטים לסטודנטיות חרדים, אך היא מסתפקת בניזיפה בשפה רפה.⁵¹ המל"ג הגיבה לחשיפה ב"הארץ" כי היא מקיימת פעילות אכיפה תדירה, וכי כל ההפרות המצוינות בכתבה תוקנו.⁵² ממש בשלבי העבודה האחרונים של עריכת המאמר, הסתמן שינוי במדיניות, ונראה שמל"ג מתנערת מהתחייבויותיה והנחיותיה שלה, ומתירה קיום "ימי לימוד, שעות לימוד וקמפוסים נפרדים" כל עוד לא תיאסר כניסת המין האחר לקמפוס. כן היא מתירה הפרדה במרחבים ציבוריים כמו קפיטריות וספריות, כל עוד זו לא תיעשה בכפייה.⁵³

יתרה מכך, העיסוק בהפיכת דפוסי ההפרדה לנעימים יותר לעין, וצורמים פחות, מסיט את תשומת הלב מטענתנו העקרונית, בדבר האפליה שבעצם ההפרדה, גם לו היה מדובר בתנאי הפרדה שווים. דילמה זו מלווה אותנו לאורך כל השנים: האם להגיש את צביונה הלא-שוויוני והמשפיל של האפליה בפועל, את העובדה שסטודנטיות נשים לא מקבלות תמיכה, הזדמנויות, ותנאי לימוד כמו סטודנטים גברים, וחשופות לפיקוח על צניעות ושלל צורות אחרות של אי-שוויון ופגיעה בכבוד האדם, או לדבוק בטענה המופשטת יותר, שלפיה הפרדה בין המינים שאיננה רלוונטית היא לעולם לא שווה. בפגישה במרץ 2018 למשמע טענותיי על אפליית המרצות והסטודנטיות הפטיר השר בנט, "כן, אבל זה פתיר, אני לא יודע, אני לא מבין את הטיעון הזה, אז את זה לא נעשה",⁵⁴ ובכך הדגים שוב כמה קל יותר לברוח לפתרון של תיקון קוסמטי של הפער בתנאי הלימוד (להפוך לכאורה את הנפרדים לשווים), ולהתחמק מההתמודדות עם העובדה שתנאי הלימוד בהכרח אינם שווים כאשר הם בהפרדה, שכן עצם ההפרדה בהקשר האקדמי, שבו מין הסטודנט או המרצה אינם רלוונטיים לליבת הפעילות, מסמנת את הנשים כנחותות.⁵⁵ מרץ 2015. לפני הכניסה לאולם בית המשפט, קיבלתי חיזוק נוסף לאפקט של עתירה לכג"ץ על מנת ללכוד את תשומת ליבה של הרשות גם טרם הגיע התיק לדיון או להכרעה, וגם לחיוניותו של העיסוק בנושא. פרופ' חגית מסר-ירון, אז סיו"ר המל"ג, לקחה אותי הצידה והודתה לי. לדבריה, הגשת העתירה הציבה לפני מעצבי המדיניות מראה חשובה, והעלתה את מודעותם להיבטים בעייתיים של שוויון בין המינים – היבטים שפוספסו. הדיון בבית המשפט העליון נסוב גם הוא בעיקרו על שאלות הנוגעות לדרך יישום ההפרדה, כגון מידת השקיפות של תוכנית המל"ג ומידת הבקרה שלה על יישומה, ופחות על שאלת הלגיטימיות של עצם ההפרדה. במהלך הדיון דחה בית המשפט את טענות חלק מהמשיבים שלפיהן העתירה הוגשה בשיהוי, או שהיא לחלופין לוקה בחוסר

בשלות, ועודד את העותרים להסכים למחיקה ולהצטרף לתהליך השימוע הציבורי שעליו הורה. בדבריו באולם הסביר השופט מזוז לעותרים:

העתירה אכן הוגשה בזמנה, בזמן שהתהליך הזה מתבשל, עדיין הוא לא אפוי, עדיין הוא לא נוקשה [...] השאלה היא האם הפתרון הנכון הוא לא גם מבחינתכם להתחבר לתהליך הזה [...] יכול להיות שהדבר הנכון הוא שהמל"ג יצהיר שהוא יתן פומבי מבעוד מועד לסוג של טיוטא שיאפשר סוג של שימוע ציבורי, כמו שמקובל בלא מעט מדינות מתוקנות, ואתם תוכלו להעיר את הערותיכם, שיינתן להם משקל, ובסופו של תהליך אם יהיו לכם השגות תוכלו לחזור לבית המשפט אך זה יהיה על בסיס [...] הרבה יותר ממוקד. היום הבעיה הונחה על השולחן, ושמה תמרור אדום לא להיסחף עם התהליך הזה.⁵⁶

בהחלטתו הורה בג"ץ, בהסכמת העותרים, על מחיקת העתירה,⁵⁷ והורה למל"ג לפרסם את טיוטת תוכנית החומש השנייה ולפתוח אותה לתגובות הציבור לשלושה חודשים של מעין שימוע פומבי במטרה לקדם דיון ציבורי פתוח ושקוף, שלא כמו זה שהתקיים לפני גיבוש תוכנית החומש הראשונה. בג"ץ הוסיף והורה למל"ג לערוך מחקר שיספק עובדות שהיו חסרות לצורך בחינת נחיצות ההפרדה ותבונתה: באיזו מידה עמדה תוכנית החומש הראשונה ביעדיה, והאם המדיניות נקבעה באופן רציונלי ומושכל. בג"ץ התעלם מהטיעון האפריורי בדבר האפליה שבעצם ההפרדה בין המינים, וביקש לבסס את היכולת לדבר במונחים של תכלית ראויה ומידתיות אם וכאשר יגיע אליו שוב הדיון בחוקתיות התוכניות האקדמיות לחרדים. החלטת המחיקה, שכתב השופט רובינשטיין, מדגישה שוב ושוב את "האיזונים העדינים" ו"הרגישויות הרלבנטיות בהקשר החרדי", ואת חשיבותו של המאמץ לשלב חרדים בהשכלה הגבוהה ובשוק העבודה.⁵⁸

העיסוק שלי בנושא נולד, כאמור, מתוך עניין כולל בהתפשטות דפוסים מוסדיים של הדרת הנשים בישראל. אך גילוי תופעת ההפרדה באקדמיה הוביל אותי לזהות תופעה חדשה: בעוד שעד אז דרישות צניעות והפרדה חדשות בישראל הגיעו בדרך כלל "מלמטה", ברמות יוזמות מקומיות של אנשי חברה קדישא,⁵⁹ של רב אוניברסיטה שהחליט על דעת עצמו שנשים לא יכולות להדליק נרות חנוכה, או של מארגני אירועים עירוניים בהפרדה, כאן הסתמן דפוס שונה, של הסדרה מטעם המוסד הממלכתי, הציבורי, ולא מכוחו של איש דת או של בני קהילה המבקשים להנהיג דרישות קיצוניות. יתרה מכך, מדובר במיסוד הפרדה באחד המגזרים הגדולים ביותר בישראל, שלב מעצב באישיותם ובזהותם של צעירים רבים, המערב תקציבים רחבי היקף.

לסיכום חלק זה, השלב הראשון היה כרוך הן בגילוי התופעה של מיסוד ועידוד "מלמעלה" של מסגרות אקדמיות לחרדים בהפרדה בין המינים, הן בהצפתה אל פני השטח, והן בחשיפת אופני הפעולה המאפיינים את הקמתה ותפעולה. כל זה התרחש מתחת לרדאר, בלי כל דיון ציבורי או תשומת לב של האקדמיה, שמעניקה את חסותה להפרדה הזאת, רובה מבלי דעת. הרגשתי שאין זה סביר שהתוכניות הללו יצטוו ומתבססות ללא דיון ציבורי, כיוון שהן מהוות קו פרשת מים באופן שבו יתנהלו בישראל מרחבים

שבהם עולה הצורך לעצב התאמות למי שמתקשים לתפקד בסביבה מעורבת. באמצעות טורים וכתבות בעיתונות, דיונים ברשתות דוא"ל אקדמיות, כנסים ופאנלים ולבסוף עתירה לבג"ץ – הנושא הוצף ועלה למודעות, לפחות ברמה ראשונית. גישתו של בג"ץ, שהנושא עוד לא בשל להכרעה ויש להבין מה קורה כאן, באמצעות מחקר עובדתי ושימוע ציבורי, הובילה לשלב הבא במאבק – שלב המיפוי.

ב. מיפוי: מהשימוע הציבורי עד תוכנית החומש השנייה

לאחר כמה תזכורות מצידנו על חובתה לעמוד בהוראת בג"ץ, פרסמה המל"ג, בעיצומו של חול המועד פסח, אפריל 2015, את טיוטת תוכנית החומש השנייה להערות הציבור. "פרסמה" הוא פועל מחמיא: אף שהעותרים הם הצד הרלוונטי שהמתין לפרסום תוכנית החומש, ועל אף תזכורות חוזרות מצידנו, לא קיבלנו על כך הודעה, אלא הדבר נודע לי מכתבת "הארץ" ירדן סקופ, שביקשה את תגובתי לפרסום טיוטת התוכנית (בדיעבד הסבירו במל"ג שפורסמה מודעה ב"מעריב").

תוכנית החומש המוצעת ביקשה להשקיע יותר תקציבים בפתיחת תוכניות חדשות לחדדים בהפרדה בין המינים, אך מלבד ההרחבה הכמותית, התוותה טיוטת המל"ג כמה קפיצות מהותיות, שסימנו פרידה מהגישה הזהירה והמצמצמת ללימודים בהפרדה, גישה שאפיינה, לפחות באופן מוצהר, את תוכנית החומש הראשונה.⁶⁰ כמו בתוכנית הראשונה, כך גם בתוכנית הזאת מוצהר כי "ההפרדה מנוגדת לערכי היסוד של האקדמיה ובהם פלורליזם, שוויון וחשיפה לשונה [...] ולתכלית של הכנת סטודנטים לשוק העבודה".⁶¹ לכן הכוונה היא "ליצור חריג, מוגבל בזמן, שהארכתו תישקל מחדש מעת לעת".⁶² עם זאת, בתוכנית החדשה נפרצות מגבלות שהיו בתוכנית הקודמת. יש סימון של פריצת הטאבו על לימודים בהפרדה לתואר השני,⁶³ סוג האוכלוסייה הזכאית ללמוד בהפרדה והמוסדות שבהם תתקיים הפרדה. מוזכרת האפשרות שייפתחו תארים שניים בהפרדה בין המינים,⁶⁴ ניתנת אפשרות לפתוח כיתות נפרדות בקמפוסים הרגילים,⁶⁵ ולבחון את הגמשת הקריטריונים המגזריים⁶⁶ (בתוכנית שהתקבלה לבסוף סוכם על נקיטת "שוליים" של 10% של סטודנטים שאינם חרדים).⁶⁷

היבט מאכזב במיוחד של התוכנית הוא (אי-)טיפולה בפגיעה בשוויון התעסוקתי של המרצות. במעין "שיחדש" אורווליאני, בקריאת המסמך שאבנו עידוד (זמני) מהעובדה שהוא חוזר פעמים אחדות על כך שהשוויון התעסוקתי של המרצות יישמר ("לא תינקט הפלייה אסורה לרבות לפי הוראות חוק שוויון ההזדמנויות בעבודה").⁶⁸ המסמך לא הסביר או פירט כיצד תושג מטרה זו, ולכן התפתנו להניח כי לא תיתכן אלא משמעות אחת: התחייבות להפסקת הפרקטיקה המתירה למנוע ממרצות ללמד בכיתות הגברים. אך בהיעדר התחייבות מפורשת, נותרתי חשדנית, ולמרות התנגדות לדעתה של עמיתה בכירה שהתעקשה שאין לפרש אמירה זו אלא כהתחייבות לכך שמרצות יוכלו מעתה ללמד גברים, שיגרתי באמצעות עו"ד קלעי שאלה למל"ג בנושא זה. התשובה שהתקבלה הייתה, בפשטות, שהובהר למוסדות המפעילים מח"רים שאסור להפלות על פי מין בקבלה

לעבודה, וכי היקפם המצומצם של המח"רים ביחס לכלל פעילות המוסד "אינה צריכה בהכרח לגרום להפליה כלשהי".⁶⁹ בדומה, לשאלתנו מה עושה מל"ג כדי לוודא שיהיה היצע זהה של תחומי לימוד לסטודנטים ולסטודנטיות החרדים, נענינו בלאקוניות כי "מסיבות ברורות, לא ניתן להבטיח כי כל תוכנית תוצע לשני המינים ללא תלות בביקוש ובמספר הנרשמים בכל מגדר".⁷⁰

לצד תוכנית החומש פרסמה המל"ג גם מחקר מלווה עתיר טבלאות ונתונים. לאחר קריאתו חשנו שרב בו הנסתר על הגלוי ושספק אם הוא מקיים את הוראת בג"ץ כרוחה, ואף כלשונה. ניסוחים פתלתלים כמו "יצויין כי לא כל המרואיינים סברו שההפרדה המגדרית גורעת משהו מהצד האקדמי או המהותי",⁷¹ משפט המנוסח באופן המטשטש את משמעותו: למעשה, עולה ממנו שרוב המרואיינים חשבו שההפרדה מזיקה. כל אלה חיזקו את תחושת המגמתיות. ועוד, אף על פי שהמחקר נולד כתוצאה מעתירה שעוסקת בהשלכות ההפרדה בין המינים, אין בו כמעט כל התייחסות להפרדה ולהשלכותיה, והיא מאוזכרת במשפטים ספורים וכלליים, כמו "עושה רושם שהחלטת המל"ג על אופי ההפרדה במח"רים טרם יושמה".⁷²

חלק חשוב מהנתונים שסיפקה המל"ג, ושאף שימשו אותה בכברור התוכנית ובהצדקתה בהמשך הדרך, התקבלו במסגרת מחקר שהזמינה בעקבות הוראת בג"ץ על שימוע ציבורי. לשיטתה, נתונים אלה הצדיקו את הטענה שלפיה "בלי הפרדה החרדים לא יבואו". טענה זו נסמכה על סקר שאותו פירשה המל"ג כאילו עולה ממנו שרק כ-20% מהחרדים היו מוכנים ללמוד באופן מעורב.⁷³ לאחרונה נחשפו כשלים מתודולוגיים יסודיים, הן במחקר עצמו, והן בדרך שבה הוצגו מסקנותיו על ידי המל"ג. ד"ר נטע ברק-קורן הראתה, בין השאר, כי שאלות הסקר נוסחו באופן מוטעה לטובת תשובות המתנגדות ללימודים מעורבים, ללא רגישות לניואנסים לגבי הפרדה מגדרית (למשל להבדל בין הפרדה בכיתות לבין למידה ממרצה אישה),⁷⁴ ובאופן שמציג את ההפרדה המגדרית לנשאלים כאופציה שאין לה עלויות – תמונה שמסתירה שאת המשאבים הכספיים המושקעים בהפרדה אפשר היה להשקיע במלגות קיום ובחיזוק אקדמי. עוד הראתה ברק-קורן כי המל"ג פירשה את הממצאים תוך מניפולציה מספרית, ושלמעשה, גם אם הסקר לא היה מוטעה וממצאיו היו תקפים, לא עולה ממנו שרק חמישית מהחרדים מסכימים ללמוד במעורב, אלא שיעור גדול הרבה יותר.⁷⁵ את הביקורת ליוותה ברק-קורן בסקר חדש שערכה היא עצמה, תוך תיקון הבעיות המתודולוגיות שעליהן עמדה במחקר שהוזמן על ידי מל"ג. ממצאי הסקר הזה שונים באופן דרמטי מנתוני המל"ג, ומאששים את טענותינו כי ההתנגדות ללימודים שאינם בהפרדה היא קטנה הרבה יותר ממה שהמל"ג הציגה (כ-60% מהחרדים מסכימים ללמוד באופן מעורב), וכי החסמים המרכזיים העומדים בין החרדים להשכלה הגבוהה אינם שאלת ההפרדה בין המינים, אלא היכולת לשלב עבודה ולימודים, יכולת כלכלית, הסיכוי למצוא עבודה אחרי התואר וכיוצא באלה.⁷⁶ השימוע הציבורי הוליד עשרות עמדות. חברי סגל אקדמי ממגוון מוסדות ותחומי דעת טרחו וכתבו עמדה נגד ההפרדה באקדמיה בכלל, או נגד גישתה של המל"ג המרחיבה

את היקף ההפרדה וצביונה, בתוכנית החומש השנייה.⁷⁷ לדוגמה, פרופ' חגית מסרירון, כבר לא כסיו"ר המל"ג, הסבירה כי אין למל"ג סמכויות, מנגנון או משאבים לאכוף את איסוריו שיוודאו שצביון ההפרדה יהיה מידתי ושאינו פוגע בערכי האקדמיה.⁷⁸ פרופ' דרור פייטלסון מהאוניברסיטה העברית ניתח את התמונה המספרית שהמל"ג הציגה בתוכנית החומש כתמונת הצלחה של התוכנית הראשונה, והראה כי למעשה מדובר בתוכנית כושלת, ושהאמצעים שהיא נוקטת אינם רלוונטיים לקידום השכלה גבוהה ותעסוקה בקרב חרדים.⁷⁹ פרופ' רות הלפרין-קדרי מאוניברסיטת בר-אילן עמדה על קיומם של פתרונות כמו לימודים באוניברסיטה הפתוחה, שבה למדו אלפי חרדים בלי שהתעורר הצורך בהפרדה, ועל הפגיעה בשוויון בין המינים במסגרות נפרדות.⁸⁰ גם ארגוני זכויות כמו מרכז רקמן לקידום מעמד האישה וגופים כמו נציבות שוויון הזדמנויות בעבודה הציגו עמדות. רוב כותבי העמדות מהצד השני של המתרס לא היו חברי סגל שכתבו כפרטים אלא מוסדות, או משרדי עורכי דין שנשכרו לשם כך, כגון משרד יעקב וינרוט שהגיש חוות דעת מלומדת בעד הזכות לרבת-תרבותיות של חרדים בהקשר זה.⁸¹ צורה אחרת של מוביליזציה ביחס לדעת הקהל התבטאה בעצומה – מכתב פתוח למל"ג – שגייסה למעלה מ-700 חותמים, רובם ככולם חברי סגל אקדמי, וביניהם זוכי פרסי ישראל ופרסים אקדמיים יוקרתיים אחרים, נשיאי אוניברסיטאות ורקטורים לשעבר ועוד.⁸²

בתוך חודשי השימוע התגלעו מחלוקות קשות ביננו לבין המל"ג על אופן ניהולו. לפתע למשל, נעלמה בלי הסבר מהאתר של המל"ג טיוטת תוכנית החומש העומדת לתגובות הציבור. משהוחזרה לאתר, הושמטו ממנה טבלאות חשובות. אף שהשימוע התקיים על בסיס עמדות כתובות, נענתה המל"ג לדרישות חרדים שטענו שהם לא משתמשים באינטרנט ורוצים להשמיע עמדה בעל פה, וקבעה יום שבו יוכלו להציג את עמדתם. בעקבות לחצים שהפעלנו מאחורי הקלעים, פתחה המל"ג את היום הזה גם למי שאינם חרדים. עם זאת, המל"ג סירבה לאפשר השמעת העמדות שהוצגו בעל פה בשימוע לציבור, ואפילו למעידים עצמם, שהגיעו למשרדיה בירושלים כדי להשמיע את עמדתם. לכל עמדה הוקצו שבע דקות, ועוד שלוש דקות לשאלות. התכתבות סוערת עם המל"ג הביאה לכך שבלילה שלפני השימוע קיבלנו התחייבות לכך שיפורסמו תמלילים של הנאמר בחדר הסגור.⁸³

היעדר השקיפות ופגמים בתרבות של מינהל תקין ניכרו גם באופן שבו נוהלו בקשות חופש המידע שהגשנו. בדיון חופש מידע בבית משפט השלום בירושלים הבהירה השופטת דנה כהן-לקח למל"ג כי הערכת העלויות שדרשה מאיתנו המל"ג לצורך הפקת המידע לפי בקשתנו, היא מופלגת וחסרת בסיס.⁸⁴ בהמשך, כשהמל"ג התחילה להעביר אלינו בעקבות הליך זה פרוטוקולים מושחרים מעילות שונות, כמו פגיעה במצבם המשפטי, או פגיעה בסודות מסחריים של מוסדות אקדמיים המעורבים בהליך, חשף כתב "הארץ" אור קשתי את הגרסה הלא מושחרת של אותם פרוטוקולים, ובה ביקורת קשה של המשנה

ליועץ המשפטי לממשלה, עו"ד דינה זילבר, על המסד העובדתי הרעוע שעליו הסתמכו בקביעת הצורך בלימודים נפרדים.⁸⁵

השימוע הסתיים באוגוסט, והחודשים נקפו. בסביבות אפריל 2017 נפוצו שמועות שהמל"ג עומדת להצביע על תוכנית החומש שגיבשה בעקבות השימוע. טיוטת התוכנית שהודלפה לנו לא בישרה טובות: היא נקטה אותה גישה מרחיבה שעליה הצהירה בטייטה לדיון – מרחיבה בסוג התארים, בסוגי האוכלוסייה שתהיה זכאית ללימודים נפרדים, ובהכנסת התוכניות הנפרדות לקמפוסים. אבל לפתע למדנו שנכנס משתנה חדש לזירה: בין חברי המל"ג הופצה תוכנית נוספת, קיצונית יותר, שמסירה כליל את הרסן מהסמכות לפתוח תוכניות נפרדות. לאור התוכנית הזאת, אלה מבין חברי המל"ג שאיתם דיברנו, שתכננו להתנגד לתוכנית המל"ג או לפחות להשמיע השגות עליה, החליטו לבסוף להצביע על התוכנית הממוסדת. משהונחה מימינה תוכנית קיצונית יותר, הפכה זו של המל"ג למתונה ולמידתית מבין האופציות שעל השולחן, והיא אושרה בהצבעה במאי.⁸⁶ אין לפסול את האפשרות שזו הייתה מטרתה של הצגת תוכנית קיצונית יותר: להכשיר את תוכנית ההפרדה המקורית שעד אז נתפסה כמרחיבה את ההפרדה, אך גישתה התגמדה לאור התוכנית החלופית. מאוחר יותר, בדיון בכג"ץ, תטען הפרקליטה מטעם המדינה טענה דומה: תוכנית המל"ג היא האמצע המדוד, המידתי והשקול בין טענתם הקיצונית של העותרים המבקשים לבטל את ההפרדה כליל, מצד אחד, לבין טענתם הקיצונית של העותרים מנגד, פורום קהלת, המבקשים לקבוע שכל הגבלה של ההפרדה היא לא חוקתית.⁸⁷

בדיעבד התעוררו שאלות קשות על האופן שבו הובאה תוכנית החומש השנייה לאישור חברי המל"ג. הסתבר שאלה האחרונים קיבלו רשימה של טיעונים בני משפט או שניים, המסכמים לכאורה את עמדות המגיבים בשימוע, עמדות שהתפרשו על פני עמודים רבים, מפורטים ומנומקים.⁸⁸ סיכומי הטענות הובאו ללא ציון הטוען: רשימת מגישי העמדות הוצגה לחברי המל"ג בנפרד מרשימת הטענות. בשיחת מסדרון בהפסקה בכנס אקדמי, לקראת ההצבעה על תוכנית החומש השנייה, שאלתי חבר מל"ג משפטן מה עמדתו בנושא. הופתעתי לגלות שהוא כלל לא ידע על המחלוקת ולא שמע על הבג"ץ הראשון או על השימוע הציבורי. מאוחר יותר נודע לי מעמיתים נדהמים על עוד שני חברי מל"ג שגם הם כלל לא הכירו את הנושא. עם הזמן הלכה והתבררה התובנה שאף על פי שהתקיימו דיונים בפורום מצומצם הקרוי "ועדת ההיגוי לתוכנית להנגשת ההשכלה הגבוהה לאוכלוסייה החרדית", ועדה ממונה שנראה שהרכב שלה לאורך השנים טעון בחינה ביקורתית לגבי מידת המגוון והאיזון המוסדי והמגזרי בה, הרי שחברי המל"ג, כגוף שאמור למשול דרך חברים שרובם "בעלי מעמד בשדה ההשכלה הגבוהה",⁸⁹ לא קיימו כל דיון ממשי ומעמיק בנושא, על היבטיו השונים. הפקידים האמונים על התוכניות החרדים מצד אחד, וראשי המערכת מצד שני, המשיכו לפעול לקידום התוכניות בהפרדה בלי לשתף באופן משמעותי את חברי מועצת המל"ג, שתפקידם לנווט את ספינת המדיניות של המועצה. התחושה שהדהירה קדימה היא מגמתית ולא

מותירה מקום לרפלקסיביות או לספקות התחזקה במהלך הדרך. דוגמה פרוזאית לכך היא ההצבעה הגורלית על תוכנית החומש השנייה. הצבעה זו הייתה אמורה להתקיים בעת ביקור הנשיא טראמפ בישראל. באופן חריג ביותר ביחס לנהוג במל"ג, למיטב ידיעתי, במקום לדחות את ההצבעה בשבוע, הוכרז כי הישיבה תתכנס בתל אביב, דבר שמנע מאחת מחברות המל"ג שהתנגדו לתוכנית המוצעת מלהגיע אליה. הרושם המטריד בדבר בעיות המשילות של חברי מועצת המל"ג ביחס לדרג הפקידותי התחזק בנובמבר 2018, אז התקבלה תשובת המל"ג לבקשתנו לפרטים נוספים בעקבות הדיון הראשון בעתירה השנייה שהגשנו. התשובה שיקפה שינויים יסודיים במדיניות המל"ג, ועברה לנקיטת קו מתירני הרבה יותר לגבי צביון ההפרדה ונטישת מחויבויות שעליהן הוצהר בעבר, להגנות מפני פגיעה בשוויון בין סטודנטים לסטודנטיות.⁹⁰ שינוי הקו הדרמטי לא הובא לדיון או לאישור במועצת המל"ג.

כחודש אחרי שהתקבלה תוכנית החומש השנייה, ארגן ד"ר תומר פרסיקו כנס קצר בנושא באוניברסיטת תל אביב.⁹¹ ביקשתי מאסתי רידר-אינדורסקי, חברה חרדית שהיא מנכ"לית משותפת של תנועת "נבחרות", להשמיע את עמדתה בכנס. רידר-אינדורסקי החלה ללמוד בגיל 38 כסטודנטית רגילה במרכז הבינתחומי, ואת התארים המתקדמים שלה לומדת כיום באוניברסיטת תל אביב. על אף זאת, היא מעולם לא השמיעה בפומבי את עמדתה בנושא ההפרדה באקדמיה, להבדיל מאשר בנושאים כמו הזכות של חרדיות להיבחר למפלגות של קהילותיהן. הדברים שנשאה היו חזקים, וזכו למאות צפיות⁹² ואף להזמנות לפרסם אותם בגרסאות שונות בעיתונות הכתובה והמשודרת.⁹³ עמדתה של רידר-אינדורסקי, כמו של רבות מחברותיה האקטיביסטיות החרדיות, היא מרוככת יותר. היא מוכנה להסכים עם הפרדה בתואר הראשון ובמכללות, אך מתנגדת להפרדה בתארים מתקדמים או באוניברסיטאות ולהדרת המרצות מכיתות הגברים. בקשותיי מאז שתשמיע שוב את קולה, נענו בסירוב. רידר-אינדורסקי מעולם לא פירטה באוזני מה עברה מאז החשיפה האינטנסיבית, אבל היה ברור שהיא ספגה מקלחות צוננות על עמדתה ועל ביטויה ברבים. מאז ההד העצום שקיבלו דבריה, היא סירבה להשמיע שוב קול פומבי בנושא. היא מנמקת, ואני מבינה אותה, שהיא לא יכולה לשאת על גבה לבדה את ייצוגן של נשים חרדיות שאינן מסכימות להפרדה, ושאחרות שחושבות כמוה לא מוכנות לדבר בקול רם.⁹⁴

לאחרונה נפרץ מעגל השתיקה ויש יותר חרדיות שמוכנות להיחשף בעמדתן הדוחה את נחיצותה וצדקתה של ההפרדה בין המינים, ועומדת על הפגיעה שהיא פוגעת, גם בנשים וגם בקהילה החרדית כולה. תביעה שהגישה שדולת הנשים נגד החלטת נציבות שירות המדינה לפתוח משרות לחרדים בשירות המדינה במסלול לגברים בלבד ואשר ההכשרה המקצועית להן (קורס "משפיעים" המקביל לקורס צוערים לשירות המדינה) תתקיים בהפרדה,⁹⁵ הניבה גל חדש של קולות ביקורתיים של פעילות ופעילים חרדים שזיהו את הזליגה מהאקדמיה לשוק העבודה, בניגוד להבטחות.⁹⁶

לסיכום חלק זה, השלב השני התאפיין במאמצי מיפוי, שבבסיסם התקווה שהבנת התמונה תאפשר דליברציה – דיון פתוח ואינקלוסיבי הבוחן את המשתנים והשיקולים, כשעל השולחן מונחות העובדות הידועות, הגישות שבבסיסן, וההשערות הלא ידועות. קיוונו שדיון ציבורי, שהונע על ידי המשפט, התקשורת והאקדמיה, יאפשר להבין מה נמצא על כף המאזניים מבחינה עובדתית, אתית ומשפטית. תיעוד המצב האמפירי והמשגת שיקולי המדיניות היו אמורים לעודד תהליך שקילה מושכל ונקי דעת של הרגולטור. חבריי ואני מצאנו עצמנו מאוכזבים ונטולי אמון שהתהליך הדליברטיבי שעליו הורה בית המשפט יתגשם כרוחו וישיג את מטרתו. תהליך איסוף הידע האמפירי והצגתו לא נוהל במל"ג באופן ענייני ושקוף. השימוע ושקילת הטיעונים שהוצגו בו לא נעשו בלב פתוח ובנפש חפצה על ידי הרגולטור האקדמי. ניתן לומר שמבלי שצפינו זאת, במקום המיפוי של תוכניות הלימודים בהפרדה, על הישגיהן, כישלונותיהן, מחיריהן, נחיצותן והטיעונים בעדן ונגדן שעליו הורה בג"ץ – קיבלנו מיפוי מסדר אחר: לא של שדה ההשכלה האקדמית בהפרדה, אלא מיפוי מפוכח של המכשולים שעומדים לפני האפשרות למפות את השדה הזה כהלכה, בשל דפוסי התנהלות של גוף ציבורי שלפי הרושם שלי מעידים על תרבות משילות קלוקלת.

ועל אף כל זאת, כן נרשמה התקדמות משמעותית במיפוי המושגי וההסברתי של הנושא. התחוויר לנו עד כמה מורכבת הסוגיה שעל הפרק, המשלבת היבטים אקדמיים, פמיניסטיים, דתיים, קהילתיים, פוליטיים וכלכליים. העמדות שהוצגו בשימוע סייעו לנו לזהות ולמקם את השחקנים הממשיים והרעיוניים שבזירה.

בשלב השלישי, שלב הפעולה לשינוי שיידון בפרק הבא, בחרנו לחדד ולהדגיש את הפגיעה שבעצם ההפרדה, הפגיעה העקרונית בשוויון, על פני טענות האי-שוויון בתנאי הלימוד, ולהדגיש כי אין להתייחס להעדפות החרדים לגבי לימודים בהפרדה (שהנתונים לגביהן אינם מספקים והמסקנות מהם שנויות במחלוקת)⁹⁷ כאקסיומטיים, כיוון ש"השוויון הוא השבת של הדמוקרטיה"⁹⁸, ערך שאין לפגוע בו אלא במקרים של פיקוח נפש וכשמוצו כל החלופות, ואין לשלב קבוצה אחת במחיר של הדרת קבוצה אחרת.

ג. הנעת שינוי: מתוכנית החומש השנייה (אביב 2017) ועד אביב 2018
אחרי שנים של מאמצים לבלום את הסחף, אישורה במל"ג של תוכנית החומש השנייה, המרחיבה והקיצונית מקודמתה, הצריך לחשב מסלול מחדש. פרק זה סוקר את השיקולים שהובילו להחלטה להגיש את העתירה השנייה, את השינוי בשיח הציבורי בעקבות הגשת העתירה, ואת ההקצנה של תגובת הנגד בעקבות משפוט הסוגיה.

תוכנית החומש המרחיבה, והתחושה שהמל"ג התייחסה לשימוע הציבורי כאל כורח שמילאה כמי שכפאה שד, בלי לנצל לתהליך עומק של שקילת הנושא תוך קשב לעמדות השונות – הותירו אותי מרוקנת. לא ידעתי אם יש בכוחי להמשיך להקדיש את עצמי לנושא. לא שחשבתי שצריך לחדול מהמאמצים לשנות את הגזירה, אבל הייתי בספק אם הדבר יהיה לפי כוחי, לא כל שכן כשלא היה ברור לי מה עשויים להיות כיווני

פעולה אפקטיביים. הכיוון שאליו ניסה להוביל בית המשפט העליון, יצירת דיון ציבורי מושכל ופתוח על הנושא (public deliberation), הוכח בעיניי ככישלון חרוץ. אפיקי הפעולה הרלוונטיים שהיה עלינו לשקול עכשיו היו פנייה נוספת לבג"ץ או התרכזות באפיק הפנים-אקדמי של עידוד משילות חברי הסגל במוסדותיהם – דהיינו פעולה בתוך המוסדות האקדמיים השוקלים הרחבת תוכניות קיימות או פתיחת חדשות, כדי להעלות מודעות לנזקי ההפרדה ועל מנת למנוע התרחבות כזאת.

אלמנט נוסף של התשישות שחשתי נבע מפעילותי הציבורית בהקשר הרחב יותר של הדרת נשים. במהלך תקופה זו יזמתי וליוויתי את הקמתה של מחלקת הדרת הנשים בשדולת הנשים בישראל, עמותה שהפכה מאז לשחקן מרכזי במאבק בהדרת נשים, ולשמחתי ממשיכה בכך גם לאחר עזיבתי כדי להתפנות לדיקנות במכללת ספיר. במקביל, בתקופה זו התעצם השיח הציבורי בפקודת השירות המשותף בצה"ל, וזאת בעיקר הודות להתבטאויות מיוזגניות של רבנים ואישי ציבור על העוול הגדול שנעשה לחיילים הדרתיים בעקבות נוכחותן של נשים,⁹⁹ והפכו בשיח הציבורי למה שאני מכנה "פיגוע צניעות פוטנציאלי".¹⁰⁰ העיסוק בהפרדה וצניעות בצה"ל, תחום טעון ונפיץ ציבורית יותר מאשר ההדרה באקדמיה, לווה בתחושה שרחוקה הדרך של קובעי המדיניות ושל הציבור מלהבין את חומרת הבעיה, את הסכנות הנשקפות לחיילות, ואת השפעת המגמות בצבא על החברה הישראלית בכלל. בחודשים שבאו לאחר מכן גם מצאתי עצמי במרכזן של התקפות אישיות ומקרתיות של ארגונים מיניים-דתיים, שתיארו אותי, בתחילה בהקשר הצה"לי¹⁰¹ ואחר כך גם בהקשר הפעילות באקדמיה, כסכנה לביטחון המדינה, הנסמכת על "תיאוריות קצה פמיניסטיות",¹⁰² וכזו שכמיטב תיאוריות הקונספירציה, לוחשת על אונם של בכירים במשרד המשפטים, בצה"ל ובמוסדות אחרים. אם להודות על האמת, קשות יותר מההתקפות מבחוץ היו התקפות מתוך הפרופסיה, כמו של פרופ' יובל אלבשן, שבריאיון ברשת ב' הטיח בי שאני שמרנית המייצגת אקדמיה הגמונית ואליטיסטית, המתנגדת לכניסת קבוצות מגוונות להיכלי האקדמיה, משתיקה את העיקרון האקדמי של הטלת ספק, משחזרת טיעונים שהטיחו בלימודי המגדר בתחילת דרכם ומפנה אותם לחרדים, ופועלת מתוך אינטרסים כלכליים.¹⁰³ אלה ורק אלה, טען אלבשן אז וכך הוא טוען גם בהתבטאויות תקשורתיות כיום, הם מגיעיהם של מתנגדי ההפרדה בין המינים באקדמיה, כמו מאות הפרופסורים שחתמו על פנייה למל"ג לבחון מחדש את מדיניותה.¹⁰⁴

על הרקע הזה, לשאלות עמיתים "אז מה עכשיו?" עניתי שאולי הגיע הזמן לנתיבי פעולה אחרים. את הציפיה שנגיש עוד עתירה לבג"ץ הדפתי בתחילה. לא חשבתי שהנתיב המשפטי יניב תוצאות. ההערכה הרווחת בקרב עמיתי הייתה שהסיכוי שבג"ץ יוציא תחת ידו פסק דין עקרוני הפוסל את חוקתיות המסלולים הנפרדים באקדמיה הוא קטן. מנגד, גם לא סברנו שיש סיכוי רציני שבית המשפט ידחה את העתירה באופן מנומק, על טיעוניה המשפטיים. הערכנו שבג"ץ "ימסמס" את העתירה בטיעונים פרוצדורליים כמו שיהוי, בשלות או מחיקה בהסכמה, כפי שעשה בסיבוב הראשון, או שהוא יותיר

את העתירה פתוחה במשך שנים וילווה את הנושא באמצעות פיקוח ודיווח תקופתי על מצב התוכניות בהפרדה.¹⁰⁵

האפשרות של פעילות פנים-אקדמית לעידוד משילות הסגלים האקדמיים במכללות ובאוניברסיטאות, כך שיהיו מעורבים בהכרעה האם ובאיזו מתכונת לפתוח במוסדותיהם לימודים בהפרדה בין המינים, הייתה מורכבת מדי עבור קומץ פעילים, נטולי תשתית ארגונית ומשאבים. אפשרות זו הצריכה, להבנת, מבצע שיטתי של איתור חברי סגל פעילים במוסדות השונים והרבים, שיזהו את חשיבות הנושא ויסימו לעורר דיון במוסדותיהם. עם זאת, השתתפותי בחפץ לב ובכל הזדמנות בשיח פנים-אקדמי על הסוגיה שהתקיים בכנסים אקדמיים ובפורומים שונים.

ובכל זאת, דיונים אינטנסיביים עם חגי קלעי ושותפים נוספים, שכנעו אותי שלא יהיה נכון להימנע מהגשת עתירה שנייה. גם בשל הסיכוי להלכה עקרונית לטובת העותרים, וגם כדי להשאיר את הנושא על סדר היום הציבורי ואולי אף לבלום התרחבות והקצנה בלי ריסון של התוכניות הנפרדות, ולהגדיל את המודעות להתרחבות התחומים שבהם ממוסדת ההפרדה בין המינים מחוץ לאקדמיה.

אם חלק מהמוטיבציה להגיש עתירה היה העלאת הנושא למודעות ציבורית, אז הזדמנות זו אכן הגיעה בעקבות הגשת העתירה. לאחר שבשלב הראשון המאבק כמעט לא קיבל חשיפה תקשורתית (למעט כיסוי עקבי של כתבת החינוך של "הארץ" ירדן סקופ),¹⁰⁶ הגשת העתירה השנייה הייתה סיפור שונה לגמרי. ציון טראמפי בסגנונו של שר החינוך נפתלי בנט ("עתירה צרת אופקים. המרצים רוצים לבלום את הצטרפות החרדים להשכלה ולכלכלה? הכי קל 'להיכנס' בחרדים ואז לקטר. בחרנו לפעול. לא אוותר במשימת שילובם")¹⁰⁷ העיר דיון סוער בין חברי כנסת כמו בצלאל סמוטריץ מצד אחד ורחל עזריה מצד שני, וגרר כיסוי תקשורתי רחב היקף.¹⁰⁸ בתקופה הזו גם הצלחנו לסדוק במידת-מה את המסגור השגור ביותר, שחזר בכל הראיונות באופן שובר לב כמעט, שלפיו העתירה הזאת מזיקה לכלכלה הישראלית ומתנשאת על החרדים, כי בלי הפרדה "החרדים לא יבואו".¹⁰⁹ בריאיון ב"רשת מורשת" של קול ישראל הסבירה פרופ' דפנה יואל כי המתנגדת הגדולה ביותר ללימודים אקדמיים בהשכלה הגבוהה היא ההנהגה החרדית, גם ישירות וגם דרך מניעת לימודי ליבה, התנגדות שהמנהיגים החילונים משתפים איתה פעולה, והיא המכשילה את הצלחתם של חרדים באקדמיה. "זה קצת נטורי קרתא של השמאל", הטיח בה המראיין בני טייטלבוים, "כי אם את צודקת וזה יהיה כמו שאת רוצה, הם לא יבואו ללמוד ואז תפסידי במערכה הגדולה". "אף פעם לא בדקנו את זה", השיבה יואל, והזכירה שהחרדים גם איימו שהם לא יבואו לכנסת אם לנשים תהיה זכות בחירה, והנה הם שם. "בזה שאנחנו מאפשרים לימודים בהפרדה אנחנו עוזרים להנהגה החרדית שרוצה לשמר את הציבור שלה בתנאים מאוד מסוימים [...] כי ההפרדה שיש שם היא לא רק מגררית, היא גם מגזרית [...]". החברה החילונית, הדמוקרטית, הליברלית, המשיכה יואל, משתפת פעולה עם ההנהגה החרדית ולא מאפשרים גם לחרדים שהיו רוצים ללמוד לא בהפרדה – לעשות כן. כששאל איך

היא מיישבת הפרדה בשירותים עם התנגדות להפרדה באקדמיה ענתה לו יואל "אני לא יודעת איך אתה לומד, אבל אני לא לומדת עם הגניטליה, ולכן הגניטליה היא לא רלוונטית כשאנחנו יושבים באקדמיה ולומדים".¹¹⁰

קושי נוסף במסגור הנושא בדיון הציבורי היה דיווחיהם של מרצים ומרצות שלימדו במסלולים החרדיים או שחקרו את המתרחש בהם. דיווח זה אופייני בעיקרו בהיקסמות מתהליך כניסת החרדים למערכת ההשכלה הגבוהה. מרצים ומרצות הביעו התפעמות מהאיכות האנושית הגבוהה של הסטודנטים והסטודנטיות ומההזדמנות לפתוח אותם לעולמות תוכן ולדרכי חשיבה חדשים ולהידבר איתם מתוך עולמם השונה של המרצים. כך למשל, הסוציולוגית פרופ' מיכל פרנקל, שחקרה קבוצה של נשים חרדיות בלימודים אקדמיים ודיברה עם סטודנטים חרדים באוניברסיטה העברית, כתבה פוסט בפייסבוק ש"הגיע הזמן לצאת מהארון" ולהצהיר על תמיכתה בלימודים נפרדים.¹¹¹ בתשובה לטענה שהכיתות החרדיות נעדרות מגוון זהותי, השיבה כי יש מגוון של זהויות פנים-דתיות: "המכללות מהוות מרחב מוגן, במסגרתו נשים מקבוצות דתיות וחרדיות שונות נפגשות זו עם זו, ומגלות שגם בעולם התורני יש גוונים ופרשנויות שונות". הגילוי המטלטל הזה יוצר, לדבריה, סקרנות אינטלקטואלית ורצון להרחבת הידע. לבסוף טענה פרנקל כי יש להגן על האוניברסיטאות, המעוז האחרון של חשיבה חופשית בישראל, "מפני שילוב לא זהיר של קבוצות דתיות וחרדיות גדולות", מחשש שהתכנים באוניברסיטה ישתנו בשם הקבלה הליברלית של דרישות שלא ללמד באוניברסיטה נושאים שנויים במחלוקת. בעיניי, זהו טיעון רווי סתירות פנימיות. קשה לראות כיצד ניתן לשיר שיר הלל לאקדמיה המופרדת בשם הפלורליזם הרעיוני והזהותי שמתאפשר בה, ובאותה נשימה לצייר את עצם נוכחותם של סטודנטים חרדים ודתיים באוניברסיטה כאיום על הפתיחות המחשבתית שלה.

עם זאת, רשמיהם של פרנקל ואחרים מעוצמתו של המפגש הלימודי עם סטודנטים וסטודנטיות חרדים הם רשמים תקפים ורציניים בעיניי. ניכר שמפגשים כאלה מזמנים חוויות חזקות וטובות, אקדמיות ואישיות, לכל המעורבים.¹¹² ועדיין, הם לוקים בקוצר דמיון בכך שהם גוזרים את הראוי מהמצוי. העובדה שקורים דברים טובים בלימודים האקדמיים לחרדים איננה מייתרת דיון במחיר של מיסוד ההפרדה, ובעיקר איננה מייתרת בחינה רצינית של חלופות. מה עוד, שבצד הדיווחים המתפעלים היו אחרים שהביעו זעזוע מהרמה הנמוכה ומהצנזורה בחומרים, אך אלה חשו לרוב מנועים מלהשמיע קול מחשש לפרנסתם.

בתגובה לפרנקל הצעתי דוגמאות נוספות שבהן תמיד אפשר למצוא משהו טוב בשבח ההפרדה: גם נערות מזרחיות בתיכון יצאו נשכרות מכיתה נפרדת, בלי האשכנזיות המתנשאות עליהן ומפריעות להן להעריך את עצמן ולחשוב עצמאית. כתבתי כי:

ההתעכבות על היתרונות שניתנים לנשים חרדיות ללמוד בנפרד היא מעניינת וראויה. העצירה ביתרונות הללו מגבילה את שדה הראיה במרחב ובזמן.... היא מתחילה מהאמצע ועוצרת לפני הסוף. היא נכשלת לדמיין חלופות. ויש חלופות.

נשים חרדיות רבות חושבות שזה אסון שיש לימודים אקדמיים נפרדים. הן היו מייחלות ללמוד עם אחרות ואחרים, על אף הקשיים.¹¹³

המשכתי והערכתי, שלצערי, פסק דין כמו פלסי נ' פרגסון,¹¹⁴ שהכשיר ישיבה בקרונות רכבת נפרדים בבית המשפט העליון האמריקני בסוף המאה התשע עשרה, היה נחגג על ידי לא מעט אינטלקטואלים ישראלים היום. בדומה לנימוקי פסק הדין ששימר את ההפרדה הגזעית, מצדדי ההפרדה באקדמיה לחרדים טוענים שלרוב החרדיות יותר נוח ככה, ואלה שמרגישות נחיתות – היא פרי דמיון. נוסף על כך, כפי שהשופטים האמריקנים נזפו בעותרים בפרשת ההפרדה בקרונות הרכבת, שההפרדה הגזעית יותר נוחה לכולם, וככה כל הצדדים רגילים, כך גם בהקשר הנוכחי, נטען כנגד העותרים שאינם מבינים כלל את התרבות הפנים-חרדית, ושמודל השוויון שהם מקדמים הוא פורמליסטי ודוגמטי.

התחושה ש"עלינו כיתה" בסיקור הציבורי התחזקה גם בשל יוזמות עצמאיות, כמו של חה"כ מרב מיכאלי, שהקדישה לעתירה את אחת מדרשות יום השישי המצולמות שלה,¹¹⁵ ושל הפעילה החברתית לינור דויטש שMIKMA את הנושא בתוך וידאו על הדרת נשים מטעם Meme¹¹⁶. Ynet שנון שעשה טייק על הפרדה באקדמיה דרך "סיפורה של שיפחה" שהעונה הראשונה שלו הוקרנה באותה תקופה, צץ לפתע בפייד שלי, ושימח אותי.¹¹⁷

רגע של אכזבה קשה באשר למסגור התקשורת של הנושא היה האופן שבו טיפלה תוכנית "המקור" בלימודים בהפרדה. במהלך הכנת התחקיר לכתבה נערך דיאלוג אינטנסיבי בינינו לבין העורכים והמפיקים. העברנו להם חומרים רחבי היקף הנוגעים לנזקי ההפרדה בין המינים באקדמיה. אך מששודר התחקיר התחזרר כי יוצרי התוכנית בחרו להתיק את מרכז הכובד של הכיסוי מנזקי ההפרדה לזילות האקדמיה, או מה שברוך קרא כינה בתוכנית שרלטנות בעולם האקדמי: שינוי תוכני הלימוד בשל צנזורה תורנית ובשל אינטרסים כלכליים של מכללות פרטיות והירידה ברמה בשל כך. חלק ניכר אחר של התוכנית הוקדש למאבקים פנימיים בין עדינה בר שלום, מייסדת "הפלטפורמות" – מסגרות הלימודים האקדמיים הראשונות לחרדים, לבין ש"ס. בדברי הסיכום שלו אמר רביב דרוקר: "אני מוכן אפילו שייכנסו לאקדמיה בלי לימודי ליבה [...] יתנו להם הפרדה מגדרית, שלא תרצח אותי ד"ר תירוש, מוכן לכל ההקלות האלה, אבל בסוף בסוף – שהאקדמיה תהיה אקדמיה ולא ישראלוף".¹¹⁸ כך, כשלצידו מהנהנים ברוך קרא וישראל רוזנר, שלושה גברים מהאליטה התקשורתית של ישראל שוב איששו את ההיררכיה בין הנושאים "החשובים באמת" – רמת לימודים והיתרונות הכלכליים של שילוב חרדים בשוק העבודה – לבין העניינים השוליים, שהם מחירים ששווה לשלם – הפגיעה בשוויון ובנשים.

גם בזירה האקדמית הורגשה תזווה. יותר מ-1,200 דוקטורנטים חתמו על מכתב פתוח למל"ג, שבו הצהירו שהם מתנגדים להפרדה בין המינים באקדמיה, ולא ירצו בכיתות

נפרדות.¹¹⁹ עשרות פוסט־דוקטורנטים השוהים בהשתלמות בחו"ל שיגרו מכתב אל ועד ראשי האוניברסיטאות (ור"ה) ואל המל"ג שבו קראו לסגל האוניברסיטאות שבהן הם עתידים להשתלב עם שובם לארץ, להתנגד להפרדה בין המינים באקדמיה.¹²⁰ סנאט אוניברסיטת בן־גוריון החליט שיש לבחון את הנושא יותר לעומק לפני קבלת הצעת ההנהלה לפתוח מסלולים נפרדים. פנייתנו לבקשת תרומות בדוא"ל לאנשי אקדמיה הניבה כמה עשרות אלפי שקלים למימון פעילותנו. לא פחות מאשר התמיכה הכספית, הייתה תמיכה מורלית בכך שעמיתינו פותחים את הארנק ותומכים באופן ממשי.

ההבדל בין מידת המודעות הציבורית לנושא בעת הגשת העתירה הראשונה ב־2014 והיום הומחש באופן דרמטי דרך מספר הבקשות להצטרף לעתירה כ"ידיד בית משפט" ומגוון הפרספקטיבות שייצגו. האגודה לזכויות האזרח, בעמדה שכתבה פרופ' גילה שטופלר ושאליה הצטרפו גם שדולת הנשים בישראל והמרכז הרפורמי לדת ומדינה, מיקמה את העתירה בתוך השאלה הגדולה יותר, של ההתרחבות המהירה והמדאיגה של דפוסי הדרת נשים בישראל.¹²¹ ארגוני הסגל האקדמי הבכיר בארבע אוניברסיטאות (תל אביב, חיפה, בן־גוריון והאוניברסיטה העברית), שיוצגו על ידי ארנה לין, הגישו עמדה שעסקה בפגיעה בשוויון ההזדמנויות התעסוקתי של המרצות.¹²² ארגון "קולך" וארגון מרכז צדק לנשים, בתיווכה של פרופ' רות הלפרין־קדרי, הציגו תצהירים של נשים דתיות, חרד"ליות וחרדיות שחוששות מהתפשטות ההפרדה ומהלחץ שיופעל על נשים בקהילותיהן ללמוד במסגרות נפרדות.¹²³ פרופ' פרנסס רדאי וד"ר אבינעם כהן ממרכז קונקורד למשפט בינלאומי במסלול האקדמי של המכללה למינהל התמקדו בהפרת חובותיה הבינלאומיות של ישראל מכוח אמנות זכויות אדם שונות.¹²⁴ הופתעת מן שרובן המכריע של העמדות שהוגשו לא היו תוצאה של פנייה שלנו – אלא הם פנו אלינו משמעו על העתירה. גם מחוץ להליך, קבוצת מרצים לדיני עבודה פרסמה הצהרה שלפיה מניעה מהמרצות ללמד כיתות מסוימות מנוגדת לחוק בישראל.¹²⁵ גם בצד המשיבים ביקשו להצטרף סטודנטים חרדים גברים וסטודנטיות חרדיות נשים.¹²⁶ כותרת חלקו זה של המאמר היא "פעולה לשינוי". בהקשר זה יש לשאול האם הנתבי הדומיננטי שנבחר לפעולה, הנתבי המשפטי, וביתר ספציפיות הבג"צ, הוא הפעולה הנכונה לשינוי? עדיין מוקדם לקבוע מסקנה סופית, אבל ראוי למפות את מה שכן ידוע על השיקולים בעד ונגד הבחירה בנתבי הזה, בחירה שנעשתה תוך מודעות לחסרונותיו ולאחר שקילה מעמיקה.

כפי שעולה מכמות הצדדים לעתירה השנייה, אין ספק שהמשפט של הסוגיה הוליד "שטח" – אקדמיה, ארגוני חברה אזרחית, ארגוני עובדים וגופי מחקר – שרובו ככולו נקט לראשונה עמדה פעילה בסוגיה הציבורית הזאת, רק בעקבות הגשת העתירה. יש לזכור גם שמעורבות ראשונית כמו כתיבת בקשה להצטרף כ"ידיד בית משפט", מובילה להמשך מעורבות בצורות אחרות, כמו דיונים פנים־אוניברסיטאיים, נכונות להתראיין בתקשורת על הנושא, להרצות עליו, ולהשתתף בדיונים בכנסת.

יתרון נוסף של הגשת עתירה הוא שמדובר בשיטת פעולה שהיא לפי כוחה של קבוצת עותרים ופעילים שאיננה ממומנת באופן מסודר או פועלת במסגרת ארגון זכויות אדם. עתירה לבג"ץ היא אפשרות פשוטה, מהירה וזולה יותר מאפשרויות אחרות, כמו פעילות להעלאת המשילות של חברי סגל אקדמי, או פעילות בחו"ל להעלות את מודעותם של מוסדות אקדמיים ותורמים המשתפים פעולה עם העולם האקדמי בישראל לקיומה של הפרדה בין המינים באקדמיה הישראלית.

בצד זאת, חשוב להכיר גם בהיבטים הבעייתיים של המשפט של שאלת צביון הלימודים האקדמיים לחרדים.

ראשית, התוכנה הקלאסית של הגישה הביקורתית למשפט (CLS) תקפה כאן: כשהשיח המשפטי נמצא בחזית, יש חשש שהזירות הרלוונטיות האחרות – הפוליטית, האזרחית, ובמקרה הנוכחי במיוחד האקדמית, ימתינו להכרעה המשפטית ועד אז יראו עצמם פטורים מנקיטת עמדה ערכית. אני תוהה, למשל, שמא בסנאטים של אוניברסיטאות שבהם היה נראה בשלבים שונים שהנושא צפוי לעלות לדיון (למשל, באוניברסיטת בן-גוריון ובאוניברסיטת חיפה), העמדה הדומיננטית תהיה שכל עוד בג"ץ לא אמר שהפרקטיקה של הפרדה איננה חוקתית, אין סיבה לא להתקדם ולפתוח תוכניות חדשות בהפרדה, כפי שמעודדת תוכנית החומש השנייה לעשות, באמצעות תמריצים מוצהרים מצד המל"ג, בדמות סכסוד לפתיחת מסלולים בהפרדה, ולחצים בלתי מוצהרים.

שנית, ישנם היבטים מרכזיים של הנושא שקשה לתרגם אותם לטיעון משפטי, ולכן לא נכנסו למסגרת העתירה. למשל, הפטור מלימודי ליבה, שמהווה חסם משמעותי בהצלחתם של גברים חרדים בלימודים. או הפגיעה הקשה בהיבטים בסיסיים של הלימודים האקדמיים, כמו זו שנוצרת מלימודים בכיתה הומוגנית מבחינה מגזרית, או מצנזורה "אפורה", על פי רוב לא מוצהרת, של נושאי לימוד מאתגרים מבחינת עולמם ואמונותיהם של סטודנטים חרדים. המסגרת המשפטית מותירה נושאים אלה מחוץ לדיון.

שלישית, היבט משיק לנקודה הקודמת הוא שהדיון המשפטי, בוודאי בבג"ץ, כהליך משפטי המוגבל לטענות חוקתיות ומינהליות, איננו נותן מספיק מקום להיבטי "השטח" של הסוגיה ולהשלכות המעשיות של הכרעה שיפוטית לכאן או לכאן. כך, להכרעה שתכריז שהפרדה בין המינים איננה חוקתית יהיו השלכות כלכליות דרמטיות העולות עשרות מונים על אלה שהיו לפסק הדין שפסל את הפרטת בית הכלא, למשל.¹²⁷ כל שנת לימודים שחולפת בעוד העתירה מתבררת, הופכת את ההשלכות הכלכליות לנכבדות אף יותר. יתרה מזו, במהלך הדיון בעתירה התחזור לנו שספק אם השופטים מבינים את הדינמיקה הכלכלית והמינהלית של תוכניות אקדמיות. אין סוגרים בקלות תוכניות שכבר החלו: המנגנונים הבירוקרטיים, מקומות העבודה, המתקנים – כל אלה הם כוחות חזקים. כך למשל, הבטחת המל"ג שרק 10% סטודנטים חרד"לים יורשו להירשם ללימודים בהפרדה היא נטולת אחיזה במציאות של הרשמה ללימודים אקדמיים, שאיננה מאפשרת צפייה מראש של תמהיל הלומדים עד שלב מאוחר מאוד בהרשמה, של מימוש הלימודים באמצעות תשלום החלק הראשון של שכר הלימוד. בדומה, כפי שאמר פרופ'

יובל אלבשן, דיקן בית הספר למשפטים בקריה האקדמית אונו ל"הארץ", לחצים של פרנסי הקהילה החרדית לשמור על הפרדה בימי בחינות נפרדים ובפיקוח על צניעות מתורגמים ללחצים כלכליים קשים על המוסדות האקדמיים.¹²⁸

נכון לכתיבת שורות אלה, בסוף 2018, כשנה לאחר הדיון הראשון בעתירה, מצד אחד, בג"ץ לא "מסמס" את העתירה בטענות כמו שיהוי או היעדר בשלות, והוציא צו על תנאי, אך מצד שני, העתירה מתנהלת לאט מאוד. מדי חודש מאושרות במל"ג תוכניות חדשות בהפרדה בין המינים. לאור דחיית בקשתנו לצו ביניים שיקפיא את המצב עד ההחלטה בעתירה, מסתמן חשש כבד שמצד אחד הפעילות הציבורית והדיון הביקורתי בנושא מנוטרלים במידה רבה כי ממתנים להכרעת בג"ץ, ומצד שני, עד שתהיה הכרעה, נוף ההשכלה הגבוהה בישראל, הבניינים, המשרות, התקציבים והתוכניות יהיו כה מושרשים, שקשה יהיה להפוך את הקערה על פיה גם אם בג"ץ ימצא שההפרדה בין המינים באקדמיה איננה חוקתית. האינטרסים הכלכליים של המוסדות המקיימים לימודים בהפרדה יקשו גם על יישומם של תיקונים ושיפורים של "צביון" ההפרדה.

רביעית, תמיד ישנו סיכון של הפסד בעתירה עקרונית מעין זו – הפסד שהנוק שלו על סוגיות משיקות של הפרדה בין המינים ואולי גם של הפרדה בכלל, יהיה אנוש, אם בית המשפט העליון אכן יאשר את החוקתיות של הלימודים הנפרדים.

וחמישית, ייתכן שאלמלא ההתנגדות הציבורית והמשפטית להפרדה בין המינים באקדמיה, טיעוני הנגד של המצדיקים הפרדה בין המינים לא היו עוברים טרנספורמציה כה מהירה וקיצונית כפי שעברו. לנקודה זו אני רוצה להקדיש הסבר מפורט מעט יותר.

בתחילת הדרך, בשנים 2012-2013, מסמכי המל"ג, כמו גם השיח הציבורי, מסגרו את הלימודים הנפרדים כחריגה מעיקרון השוויון ומעקרונות האקדמיה – חריגה מצרפת, בעייתית, אך הכרחית. הנחת המוצא, שלא הייתה במחלוקת, הייתה שמין אינו קריטריון שעל בסיסו ניתן להתייחס באופן שונה לסטודנטים ולסטודנטיות. משמע, כולם הסכימו שהפרדה בין המינים היא מחיר יקר, וההבדל בין הצדדים היה בשאלה האמפירית, האם זה מחיר שהכרחי לשלם מבחינת תחשיב העלות-תועלת. ככל שהיו ברקע טיעונים של רב־תרבותיות כזכות כשלעצמה, ולא כאילוץ שראוי להסכין איתו בליט ברירה, הם היו מוצנעים. ב־2018 טיעוני התומכים בהפרדה התהפכו על ראשם. אני מכנה אותם "רב־תרבותיות על זריקות טסטוסטרון": בפרדיגמה החדשה, נשאייה העיקריים של הזכות לשוויון הם לא המודרות אלא המדירים: נשאייה העיקריים, היחידים למעשה, הם אלה החפצים במסגרות נפרדות מגדרית.¹²⁹ התזה היא שקיימת זכות חוקתית, מכוח הזכות לתרבות או לחופש דת, למרחבים ציבוריים שבהם מתקיימת הפרדה. על פי גישה זו, כל הגבלה על הפרדה על בסיס מין היא פגיעה בזכות חוקתית. לדוגמה, במכתב ששיגרו למל"ג פרופ' רון שפירא, נשיא המרכז האקדמי פרס, וד"ר חיים זיכרמן מהקריה האקדמית אונו, הם פותחים בתיאור המצב המשפטי, שלפיו, לפי גרסתם, בבסיס טיוטת תוכנית החומש השנייה "עומדת תפיסה, לפיה יש לצמצם ככל הניתן פעילות חרדית נפרדת באקדמיה".

כך, תוכנית חומש המבקשת להגדיל את מספר החרדים באקדמיה, והמרחיבה את הלימודים בהפרדה – סקטוריאלית, תקציבית ומוסדית – מתוארת כמצמצמת ומגבילה את החרדים. היוזמה הרגולטורית שיצרה מסלולים נפרדים ומבקשת לשמרם ולפתוח אותם לעוד אוכלוסיות, מוצגת כמצמצמת בשל כך שהיא בכל זאת מכילה כמה סייגים (תואר ראשון בלבד, חרדים ומעט חרד"לים, הפרדה בכיתות הלימוד בלבד ועוד). לנוכח החזון החלופי של לימודים נפרדים ללא הגבלה, שממנו תוכנית החומש עדיין נמנעת, ניתן לצייר את התוכנית ככופה ומגבילה את האוטונומיה. גם כאשר לשאלה מהי אקדמיה ומה ילמדו החרדים נותר המכתב רווי סתירות. מצד אחד, גם החרדים זכאים להיות חלק מהמאגר האנושי הישראלי שיביא לנו את פרס נובל או מדליית פילדס,¹³⁰ אך מצד שני, התפיסה העולה מתוכנית החומש, שהשכלה גבוהה איננה רק מכשיר אינסטרומנטלי אלא ערך בפני עצמו, שמקדם חשיבה פתוחה וסקרנות ספקנית, שקשה להגיע אליהם בלימודים המתקיימים בהפרדה בין המינים, היא תפיסה כופה ומתערבת:

נניח תלמיד שמבקש ללמוד הפרעות בתקשורת, למשל, רק כדי להביא מזרז לילדים מתקשים, הא ותו לא. אין הוא מבקש לעודד שיח פוליטי חפשי ואף לא לעכב אותו, ואין הוא מגלה עניין בשאלות, שנתונות לדעת מחברי הטייטה בכבשונו של עולם, כגון, "פלורליזם, שוויון וחשיפה לשונה". הוא מבקש דעת ממניעים אינסטרומנטליים גרידא, מבלי שיבקש להפר את חוקי המדינה או לפגוע במאן דהו. מדוע אפוא תתנה מדינת ישראל את הרשות למוסד אקדמי, החפץ להעניק לו את הידע שהוא מבקש, בכך שיישבע אמונים לערכים שאינם חלק מן הדיסציפלינה שלו?¹³¹

ההצעה של הכותבים כיצד יש לשקול ולנתח את הטענה בדבר אפליית המרצות מדגימה את ההיפוך המושגי שעליו אני מצביעה. בהינף קולמוס הופכים הנפגעות והפוגעים לפוגעות ונפגעים:

איננו מקלים ראש גם בזכותן של פרופסוריות נשים להתפרנס מהוראה אקדמית, שאף היא נזכרת כשיקול-נגד, אך חשיבותה בטלה בששים ביחס לסבלם של מאות אלפי האנשים הנדונים לעוני ולניכור כתוצאה מנחישותם לקיים את זהותם התרבותית הנבדלת... חוסר הפרופורציה הוא בולט: החרדה לרווחתן של כמה עשרות נשים מבוססות-יחסית, משכילות ומשויכות לקבוצה ההגמונית בחברה, מובאת כנימוק להוצאה של קהילות שלמות מחוץ למעגל העבודה, אלא אם כן יסכימו לעבור על דתם [...] עד שאתם מתפלמסים בהיקף זכויותיהן של פרופסוריות ובסמלי השוויון, מתמלאים רחובות בני ברק וירושלים באנשים הנקרעים בין דבקותם בהשקפת עולמם ובין סיפוק צרכיהם הגשמיים, בין רצונם ללמוד תורה ולשמר את אורחות חייהם ובין הצורך להתפרנס וליטול חלק באותו משק כלכלי שגם חברי המל"ג הם חלק ממנו.¹³²

דברים אלה מהדהדים את גישת מל"ג, שלפיה ככל שיש פגיעה בשוויון ההזדמנויות של המרצות, היא קלה ושולית, ואף לוקחים אותה צעד קדימה: לא רק שהפגיעה במרצות היא שולית, אלא שעצם הטענה לפגיעה היא פוגענית בזכותם של חרדים להישדרות. הפרדיגמה החדשה, שלפיה אלה הטוענות לשוויון פוגעות בשוויון בעצם טענתן, התהדקה אף יותר במכתבו למל"ג של פרופ' גידי ספיר מאוניברסיטת בראיילן, שהפך את תיאור המצב המשפטי על ראשו. לדבריו, על שולחן המל"ג מונחת החלטה שעניינה לא הרחבת הסמכות להפריד מגדרית, אלא "הגבלת האפשרות להפרדה מגדרית בתוכניות הלימודים לחרדים ללימודי תואר ראשון בלבד, והוצאה מקבוצת הזכאים ללמוד במסגרות אלו של תלמידים שהינם חרדים באורחות חייהם אך למדו במוסדות הכוללים לימודי תיכון".¹³³ כך, מאקלים נורמטיבי שבו כל מסגרת נפרדת חייבת לעמוד במבחנים חוקתיים של תכלית ראויה ומידתיות, או מבחנים מקבילים במישור החוקי או המינהלי, הניתוח הופך את הקערה על פיה מבלי להצהיר על כך: כעת, כל הגבלה של הרשות להפריד היא-היא הראויה לבחינה ביקורתית. מטאפורת הבטלות בשישים, שנזכרה בציטוט של שפירא וזיכרמן לעיל, חזרה גם בפגישה עם השר בנט בנוכחות ראש הות"ת פרופ' יפה זילברשץ. פרופ' יואב דותן הסביר כי אין דבר כזה פגיעה קלה בשוויון, והמשיל זאת להכנסת "קצת" שרץ לתבשיל כשר – דבר שהופך את כולו לטרף. למשמע הדברים העירה פרופ' זילברשץ כי ביהדות יש דבר כזה העיקרון של "בטל בשישים".¹³⁴

כשנה אחרי קבלת תוכנית החומש הונחה על שולחן הכנסת הצעת חוק של חברי קואליציה לתיקון חוק המל"ג. ההצעה, המבקשת למסד ולהעמיק את ההפרדה בין המינים והמגזרים, קרויה, באופן שמטשטש את העמקת הבידול, הצעה "לעידוד ההנגשה להשכלה גבוהה", ומבקשת לאפשר לכל מוסד אקדמי לקיים לימודים בהפרדה מגדרית בתנאי שלימודים כאלה יעודדו שילוב של "אוכלוסיות שהן בעלות נגישות מוגבלת להשכלה גבוהה, מסיבות תרבותיות".¹³⁵ כך, אם ב-2012 עמד מנואל טרכטנברג כיו"ר ות"ת על כך שההצדקה להפרדה בין המינים היא אקדמית ולא דתית-תרבותית,¹³⁶ הרי שנים ספורות אחר כך, ההצדקה הרב-תרבותית הנשמעת מפי ח"כים מהקואליציה וגורמים חיצוניים כמו פורום קהלת, מבקשת להפוך להצדקה הדומיננטית ואף היחידה להפרדה. עתירת פורום קהלת, שנדונה במאוחד עם עתירתנו השנייה, עושה מהלך דומה וטוענת כי כל הגבלה על החופש של מוסדות לקיים מסגרות נפרדות היא התערבות כופה ופטרנליסטית באורח חייהם של המעוניינים בהפרדה ופוגעת בשורה של זכויות חוקתיות.¹³⁷

בנובמבר 2018, בשלבי העבודה על הטיטות האחרונות של המאמר, הונחה על שולחן הכנסת הצעת חוק פרטית של חברי הקואליציה יעקב מרגי ושולי מועלם. הצעה זו מותחת את ההיתרים המתחייבים, לשיטתה, מההצדקה הרב-תרבותית, במידה הרבה ביותר שנשמעה עד כה בהקשר הלימודים האקדמיים בהפרדה בין המינים. ההצעה מבקשת להתיר כל מגבלה חוקית על הפרדה בין המינים באקדמיה, הפעם דרך תיקון חוק זכויות הסטודנט.¹³⁸ הצעה זו קובעת שאין רואים כמסלולים אקדמיים בהפרדה בין המינים אפליה. בניגוד להצעת חוק דומה קודמת, שביקשה לתקן את חוק המל"ג,¹³⁹

שלמרות גישתה המרחיבה התירה את ההפרדה רק כשמדובר באוכלוסיות שאחרת יש להן נגישות מוגבלת ללימודים אקדמיים, והזהירה מפני אפליית מרצות, בהצעה זו אין כל הגבלות או ריסונים על ההפרדה או על צביונה.¹⁴⁰

היפוך הנרטיב נעשה גם ברמה התורת משפטית, תוך היפוך הדין והחשבון כאשר לשאלה מהי התערבות משפטית. במאמרו "המשפט הסמוי מן העין"¹⁴¹ עומד מנחם מאוטנר על אינספור הדרכים הבלתי־מורגשות שבהן המשפט מכתוב את צביון חיינו. והנה כאן, מצדדי ההפרדה מתארים את פעולותינו לבליתיה בתור אקטיביזם משפטי פטרנליסטי וכופה, בעל אופי דתי־קיצוני שאינו נופל מזה של החרדים.¹⁴² אך למעשה, מי ששינה את המצב העובדתי והמשפטי באופן דרמטי, ויצר מציאות המנוגדת למושכלות הראשונים במדינת ישראל ובמשפט הישראלי – היא המל"ג. עד למיסוד התוכניות האקדמיות בהפרדה בין המינים, אספקה נפרדת של שירותים ומוצרים נחשבה מותרת רק ככל שהיא מבוססת על שוני רלוונטי, מעוגנת בתכלית ראויה ומסויגת במבחני מידתיות. בעידוד ובסכסוך שהעניקה למוסדות שיפתחו מסלולים לחרדים בהפרדה בין המינים, המל"ג שינתה דרמטית את פני ההשכלה הגבוהה בישראל. לא רק שעצם הלימודים האקדמיים בהפרדה על רקע מין הם תופעה חדשה, אלא שהיא לוותה בתופעות חסרות תקדים באקדמיה הישראלית, כמו היצע לא שווה של תוכניות אקדמיות בהתאם למין הסטודנט, פיקוח על לבוש והתנהגות צנועים של סטודנטיות,¹⁴³ ואפליה תעסוקתית של מרצות. הרגל הגסה המתערבת של המשפט, אם כן, הייתה כאן בראש ובראשונה זו של הרגולטור, בסטייתו מן החוק ומן הנוהג.

היבט נוסף, שהיה קשה עליי במיוחד, של תיאור מעוות של מצב הדברים, קרה כשאקדמאים המצדדים בהפרדה נטו לצייר את הפעולה של הבעת עמדתם בפומבי כמעשה אמיץ של "יציאה מהארון" מלווה במחוות רטוריות כמו "היו שלום אני חייתי ביניכם", רומזים שאחרי שיקראו את עמדתם, הם צפויים לגינוי ולנידוי. טענות בדבר השתקה, והאומץ שנדרש כדי לבטא את עמדתם, התמיהו ועדיין מתמיהות ואף מקוממות אותי. בפועל, עמדתם של מצדדי ההפרדה בתוכניות לחרדים היא הדומיננטית. מחזיקים בה האנשים החזקים וקובעי המדיניות והתקציב באקדמיה, וגישתם מתגשמת בשטח, בצורת עשרות תוכניות עתירות תקציבים ועטופות ברטוריקה של חלוציות. היפוך תיאור יחסי הכוחות בין המיעוט הביקורתי, שאם יש מחירים לשלם בנקיטת עמדה בנושא – הוא המשלם אותם – לבין מי שמצטרף לעמדת הממסד, הוא צורה של הפעלת כוח מסדר שני על הקולות מן השוליים – השתקה על ידי תיאור מתקרנן ומעוות של יחסי הכוח. סופיזם מעין זה הופך שכיח יותר ויותר בשיח הפוליטי הישראלי.

כנס שארגנו עמותת "בשער" והמכון הישראלי לרמוקרטיה בינואר 2018 באוניברסיטת תל אביב, התחזקה רוחי מלשמוע את אמנון רובינשטיין מתקומם נגד אופן הצגת הדברים בכותרת הכנס, המדברת על הפרדה באקדמיה. "לא מדובר בהפרדה – מדובר באפליה. צריך לזכור את זה. מדובר באפליה. המילה הפרדה היא לא נכונה". אין מדובר לשיטתו במקרה מקביל לקולג'ים לנשים בארצות הברית אלא בנימוקים תיאולוגיים ובאפליית

נשים. העיקרון של ההשכלה הגבוהה פשוט לא סובל אפליית נשים.¹⁴⁴ ועם זאת, הופתעתי מעוצמת הקושי הרגשי שחוויתי בהאזנה לחלק מהדוברים. אבל כאילו כדי לתת תוקף לקושי שלי, בסוף הפאנל הראשון טפחה על כתפי קלות עמיתה מהאוניברסיטה, פרופסורית ותיקה שישבה מאחוריי, והתנצלה שהיא לא נשארת לפאנל השני לשמוע את דבריי. "אני פשוט לא עומדת בזה", אמרה, נסערת.

למשמע טענותיהן של פרופ' פרנסס רדאי ועו"ד ציונה קניג יאיר לגבי אפליית הסטודנטיות והמרצות, תמה פרופ' ידידיה שטרן, שהנחה את הפאנל:

האם באמת זה נכון שמצב הנשים הוא כל כך רעוע בישראל של היום? אני לא יודע, אני עובד בבנק לאומי, ולא רק המנכ"לית, אלא הנהלת הבנק [...]. ברור שזה תהליך, אבל האם באמת החרדים עם השפעתם המסוימת מאיימים באופן אמתי על מעמד האישה כאן או שזה יותר פחדים? [...] מנגד עומד דבר מאוד משמעותי, בכל זאת, שילוב של מיליון אזרחים, שזה אתגר לאומי גדול [...] האם הפחד לא מוגזם? [...].¹⁴⁵

יו"ר ות"ת יפה זילברשץ טענה כי הפרדה תותר רק בכיתות, רק בתואר הראשון, רק לחרדים עם חריגה צרה, ועוד.¹⁴⁶ התקשיתי לשמוע את הדברים, שהיו, מהיכרותי את השטח, נטולי קשר למתרחש בו. ידעתי שההפרדה מתקיימת ברוב המוסדות הרבה מעבר לכיתות הלימוד – בבניינים, בקמפוסים ובשעות הלימוד. ידעתי שהחריגה לאוכלוסיות נוספות מעבר לחרדים הולכת ומתפשטת, ושהמל"ג בוחנת הרחבת ההפרדה לתואר השני. כמעט שנה לאחר הכנס, תשובת המל"ג לבקשתנו לפרטים נוספים במסגרת העתירה השנייה, איששה את הרושם שלי שהדברים שנאמרו בכנס לא שיקפו את המציאות, ושלמעשה מל"ג זונחת את הבטחותיה המקוריות להפרדה זמנית, מידתית ובתנאים שוויוניים.¹⁴⁷

את התמונה הקודרת מאזנים במקצת קולות חדשים של גופים שעד כה לא נקטו עמדה פומבית בנושא, ודווקא ההסלמה, בדמות הנסיגה במחויבותה המוצהרת של המל"ג לצביון מצומצם של ההפרדה ולניסיונות להבטיח שוויון בין גברים לנשים במסלולים הנפרדים, והצעת החוק לתיקון חוק זכויות הסטודנט המבקשת לחוקק היתר גורף להפרדה בין המינים באקדמיה,¹⁴⁸ הניעו אותם לגבש עמדה פומבית. כך, מועצת האקדמיה הלאומית למדעים ונשיאיה לשעבר נקטו עמדה ביקורתית חריפה נגד מדיניות המל"ג המצדדת בהפרדה בין המינים ואף מרחיבה אותה. בין השאר נכתב בה כי:

עמדת המל"ג מערערת את היסודות עליהם מושתתת האקדמיה בישראל. ההיתר שניתן להפרדה חותר תחת עקרון השוויון. נשים מהוות כיום מרכיב מרכזי בלימוד, בהוראה ובמחקר האקדמי בישראל. השוויון המגדרי באקדמיה עדיין לא הוגשם במלואו. ההיתר להפרדה בימי הלימוד וברחבי הקמפוסים מהווה כפועל היתר להדרה הדרגתית של נשים, הדרה הפוגעת בכבוד האדם וגוררת בהכרח ירידה ברמה האקדמית, באיכות ההוראה והמחקר ובתפקוד האקדמי

של האוניברסיטאות. היא גם תפגע במעמדם של האקדמיה הישראלית והמדע הישראלי בעולם.¹⁴⁹

עמותת "בשער" פרסמה גילוי דעת המביע דאגה "מהאופן שבו המל"ג מוותרת על עקרונות יסוד דמוקרטיים ומגמישה אותם מעבר למדיניותה המוצהרת".¹⁵⁰ מהרושם האנקדוטלי שלי, גם ארגוני חברה אזרחית שנושא זה לא היה ברשימת הנושאים שבהם הם מטפלים, ואקדמאים, חברי כנסת ואישי ציבור אחרים, מזהים כעת את הנושא כקריטי לא רק לחרדים ולהשכלה הגבוהה בישראל, אלא גם לדמותה של החברה הישראלית בכלל.¹⁵¹

סיכום

המשפט לא פועל בחלל ריק. במבט לאחור, ברור לי שהעתירה הראשונה נמחקה כיוון שהיא הוגשה טרם זמנה – לא במוכן המשפטי הטהור: הטיעון המשפטי שנפרדים אינם שווים בהקשר ההשכלה הגבוהה היה תקף, כמובן, כבר אז. היא הוגשה טרם זמנה במוכן שתנאי האפשרות ליצירת קשב לנושא עוד לא הבשילו. לא היה מצע עובדתי או שיח רעיוני מספיק "עבה" בשביל לדבר על הסוגיה ולהעריך אותה נורמטיבית. השיח הציבורי, אבל גם המוסדות האקדמיים, ואפילו המל"ג עצמה, לא הכירו את הסוגיה של הפרדה בין המינים באקדמיה, וגם לא היו בשלים למקם אותה בתוך ההקשר הרחב יותר, של התרחבות הדרת הנשים בישראל – מודעות שגברה במהלך השנים שחלפו בין העתירה הראשונה לשנייה. גם התשתית העובדתית לא הייתה ברורה אז, והודות לחוסר השקיפות שבה נוסדו ופעלו התוכניות האקדמיות החדשות לחרדים, לבג"ץ לא היה בסיס אמפירי מספק כדי לנתח ולהכריע בשאלת הצביון המפלה של הלימודים. בהחלטתו למחוק את העתירה ולהורות על שימוע ציבורי ומחקר על הישגי המסלולים לחרדים ועל המציאות בהם, ביקש בג"ץ ליצור את התנאים להתקיימותו של דיון ציבורי מושכל בנושא. תקווה זו התבדתה וניסיונותיו של בג"ץ לדרבן את המל"ג לייצר תשתית עובדתית ולשמוע טיעונים לכאן ולכאן באופן שיאפשר שקילה מחודשת, פתוחה ועניינית של מדיניותה, לא עלו יפה. גם היום, רב הנסתר על הגלוי.

חמש שנים אל תוך העיסוק בהפרדה באקדמיה, התחזיות השחורות שהעלינו בתחילת הדרך לקול צקצוקים מזלזלים נגד ראיית השחורות שלנו והסתמכות על טיעוני מדרון חלקלק – מתגשמים במהירות מפתיעה.¹⁵² מסגרות נפרדות מתמסדות באירועים ציבוריים, בכנסים, בצה"ל, בסקטור השירותים, במקומות עבודה ובהכשרות תעסוקתיות. בכתו המשפט הנמוכים, אתגר לאחרונה עו"ד קלעי (עם שותפות לייצוג) כבא כוחה של שדולת הנשים בישראל, מסגרות אחרות שביקשה המדינה להקים בהפרדה. במקרה אחד, משרד התיירות פרסם מכרז להכשיר מדריכי תיירות בקורסים נפרדים לנשים וגברים. בית הדין לעבודה סבר כי הנחת המוצא היא שהפרדה היא אפליה, וכי המדינה לא הציגה תשתית עובדתית להצדיק את ההפרדה. המדינה קיבלה את הצעת בית הדין לבטל את המכרז.¹⁵³ שבועות ספורים אחר כך הקשתה שופטת בית הדין לעבודה בירושלים על קיום קורס

המקביל לקורס הצוערים של שירות המדינה לגברים חרדים בלבד, בהפרדה.¹⁵⁴ החלטת השופטת להקפיא את הקורס אם לא יצורפו אליו נשים התהפכה בבית הדין הארצי, היפוך שאושר בכג"ץ, אך היא משכה תשומת לב של פוליטיקאים, קובעי מדיניות וחרדים. נשים חרדיות וגברים חרדים ביטאו באופן חסר תקדים עמדה פומבית נגד נחיצות ההפרדה בין המינים.¹⁵⁵ מצד שני, הרב הראשי הספרדי לישראל פנה לממלא מקום נציב שירות המדינה ושטח תחינתו להפוך את רוע הגזירה של האימים בהקפאת הקורס, תוך שהוא מסביר כי הפרדה היא חובה הלכתית, במכתב שאיננו מותח קו גבול בין הפרדה בלימודים להפרדה במרחבים אחרים, כמו מקומות עבודה או, להבדיל, מרחבים פרטיים.¹⁵⁶ במסה על הדרת נשים בישראל השתמשתי במטפורה של התנגשות בין ערכים אבסולוטיים כדי להדגים את עוצמת הקושי שמעלה הדילמה של הפרדה בין המינים באקדמיה: "קובעי המדיניות צריכים להתייחס לשוויון כפי שהיהודות מתייחסת לשבת. השוויון הוא השבת של הדמוקרטיה: ערך שמותר לפגוע בו רק כשמדובר בפיקוח נפש ואין שום דרך אחרת להצלה".¹⁵⁷

ועם זאת, אף שלכאורה יש סימטריה בטוטאליות של גישת תומכי ההפרדה ושל גישת פוסליה, יש הבדל חשוב ביניהן. אם תתקבל טענת ה"כולה שלי" של המצדדים במיסוד ההפרדה בין המינים, המחיר לאחרים, ובמיוחד לאחרות, יהיה אנוש: מחיר של דחיקת נשים לשוליים בהקשרים מקצועיים, תרבותיים וחברתיים, של סימונן כנחותות, כ"אחרות", כמסיחות את הדעת באופן שמצדיק הצרת צעדיהן ופגיעה בכבוד האדם שלהן (לא הזכרתי מחירים תועלתניים, של הפגיעה בהשתתפות נשים בשוק העבודה, במדע ובתרבות). נכון, גם בקבלת גרסת ה"כולה שלי" של המתנגדים למיסוד ההפרדה בין המינים תהיה פגיעה מסוימת בחופש של פרטים וקהילות מסוימים בישראל (וליתר דיוק, בחופש של חלק מהפרטים הללו בתוך הקהילות – שהרי חלק מהן איננו מעוניין בהפרדה) לחיות כפי שהם סבורים שראוי לחיות. שנים של שמיעת טיעוני הצדדים הבהירו לי שבסופו של דבר, הפגיעה שבדחיית מיסוד ההפרדה תסתכם בשניים: גברים דתיים וחרדים יצטרכו להחליט אם להסכין עם שהות יומיומית לצד נשים או לוותר על התערות בחברה הישראלית, ואילו נשים דתיות וחרדיות יצטרכו להתגבר על העכבות והקשיים שעליהן מדווחות רבות מהן, וללמוד, לעבוד ולשרת לצד גברים. אין להקל ראש במחיר הזה. אבל הוא איננו משתווה בעוצמתו ובחומרתו למחירים הכרוכים במיסוד ההפרדה. פתחתי את הדברים בנימה אישית, ונראה לי נכון לחתום אותם בנימה כזו. אין זה מאמר מסכם. הטקסט הזה נכתב מתוך השווחות: לא מהכורסה, ברפיון של אחרי שוך הקרבות וגם לא בחוכמה לאחר מעשה, אלא בתנוחת גוף דרוכה, נכונה להגיב להתפתחויות לא צפויות ובוחנת אפשרויות פעולה לקידום עולם אקדמי וחברתי ששותפיי ואני תופסים כצודק וראוי. אני עדיין שקועה עד צוואר בהובלת המאבק נגד התמסדות ההפרדה בין המינים בהשכלה הגבוהה, ובמאמצי הבלימה של הדרת נשים בחזיתות אחרות. תקווה ופסימיות באשר לאופן שבו המסע יסתיים משתלטות עליי חליפות. ההגדרה המדויקת ביותר שהצלחתי לנסח לעצמי בדבר הרגש הדומיננטי שממנו אני מונעת, ונדמה לי

שהיא לוכדת דבר-מה שיזדהו איתו רבים מאלה המובילים מאבקים סיוזיפיים מסוג זה, היא זעם קונסטרוקטיבי.

הערות

- 1 בג"ץ 6667/14 ד"ר יופי תירוש נ' המועצה להשכלה גבוהה (פורסם בנבו, 19.3.2015).
- 2 בג"ץ 6500/17 ד"ר יופי תירוש נ' המועצה להשכלה גבוהה (פורסם בנבו, 15.1.2018).
- 3 הספרות על הנושא ענפה. לניסוח קנוני של הדילמות ראו סוזן מולר אוקין "הרהורים על פמיניזם ורב-תרבותיות" פוליטיקה 1, 9 (1998).
- 4 השאלה מתי יגיע זמן הסיכומים תלויה בשאלה איך ממסגרים את המאבק: האם עסקינן במאבק להשכלה גבוהה ללא הפרדה בין המינים, או במאבק לבלימת ההתפשטות של הדרת נשים בישראל – שאני מבינה את עצמי שקועה בו עוד לפני, אחרי ולצד המאבק הקונקרטי נגד ההפרדה באקדמיה. ראו למשל יופי תירוש "עוד הדרת נשים בכנס גניקולוגי של מכון פוע"ה: כנס לגברים בלבד" *onlife* www.onlife.co.il/general/46462 (12.07.2012); יופי תירוש "אליס בארץ (ה)מראה: הרהורים על השתקפויות הגוף הנשי בשיח על שילוב נשים בתפקידי לחימה בישראל" *עיונים במשפט, מגדר ופמיניזם* 885, 924-928 (דפנה ברק-ארוז, שלומית יניסקי-רביד, יפעת ביטון ודנה פוגץ' עורכות, 2007) (סקירת מופעים מוקדמים יותר של הדרת נשים בצה"ל, סביב הדיונים על פקודת השילוב הראוי באמצע העשור הראשון למילניום השלישי).
- 5 פרופ' עורד נבון מהאוניברסיטה העברית, אחד העותרים, נזקק לנתונים הגולמיים כדי לנתח בעצמו את סקר העמדות של חרדים לגבי לימודים באקדמיה ובהפרדה בין המינים, שקיבל מהמל"ג לאחר בקשות רבות. ראו אור קשתי "נתונים חדשים מערערים הנחת יסוד לפיה רוב החרדים מתנגד ללימודים מעורבים" *הארץ* 20.4.2018 www.haaretz.co.il/news/education/1.6012816 (להלן: קשתי "נתונים חדשים").
- 6 פגישה עם שר החינוך נפתלי בנט בלשכת השר בירושלים (להלן: פגישה בלשכת השר בנט) (18.3.2018). מלבד עו"ד קלעי ומלבדי, נכחו בפגישה שחקני חיזוק בדמות פרופ' יואב דותן מהאוניברסיטה העברית (שכתב עם פרופ' ברק מדינה ופרופ' מיכל תמיר נייר עמדה למל"ג ברגע קריטי) והרבנית דבורה עברון שבתצהירה לבג"ץ מתארת את הסכנה בהתמסדות הנורמה של לימודים נפרדים עבור נשים דתיות.
- 7 ראו לדוגמה, תגובה במענה למרואיינת שציירה בזלזול את עמדתנו בבג"ץ כפריווילגית ונחלת חלקם של אקדמאים האטומים לצורכי החרדים והחרדיות: אריאל הורוביץ "ההפרדה המגדרית באקדמיה תקלקל את הכל? זה מגוחך" *מקור ראשון* 9.2.2018 www.makorrishon.co.il/magazine/ 9.2.2018 dyukan/18571/; ראו גם תגובה לטור משפטי שכינה את הטיעון שהפרדה איננה שווה כטיעון המבוסס על "תיאוריות-קצה פמיניסטיות": יהודה יפרח "המאבק המשפטי נגד המסלולים החרדיים באקדמיה" *מקור ראשון* 13.3.2018 www.makorrishon.co.il/opinion/28089/.
- 8 אייל מן, כיום סטודנט למשפטים וכבר אז תאב דעת וצמא לפעולות לשינוי חברתי, הקים את האתר בהתנדבות haredimedu.wordpress.com.
- 9 ראו העמוד "חרדים להשכלה" www.facebook.com/Haredim.Lehaskala.
- 10 פרופ' דפנה ברק-ארוז עמדה על ההבדלים בין כתיבה אקדמית לכתיבה שיפוטית, והמשתנים והמאפיינים המשמשים במיפוי המצוין שלה יכולים לשמש מיפוי עתידי של ההבדלים בין השניים. ראו דפנה ברק-ארוז "כתיבה שיפוטית" *משפטים* 269 (2017).
- 11 החלוקה המשולשת הזאת של שלבי התהליך המשפטי נסמכת, כמובן, על מאמרם הקנוני של פלסטינר, אבל וסאראט: William L.F. Felstiner, Richard L. Abel & Austin Sarat, *The Emergence and Transformation of Disputes: Naming, Blaming, Claiming...*, 15 L. & SOC'Y. REV. 631 (1980-1981) (או בגרסתו בעברית ויליאם ל.פ. פלסטינר, ריצ'רד ל. אייבל, אוסטין סאראט "היווצרותם של סכסוכים והשתנותם: מתן שם, הטלת אשם עמידה על זכות... מעשי משפט ג' 17 (זהר כוכבי מתרגם, 2010). שאבתי השראה מהמבנה ומהקצב של כותרת המאמר הנ"ל, ובעיקר מהחשיבות

- שהוא מדגים ביחס להתבוננות מסדר שני בהתפתחות הטיעונים ודרכי הפעולה המשפטיות בסוגיה נתונה. בעוד שיש זיקות והקבלות בין השלבים המתוארים שם וכאן, החלוקה איננה זהה. אולי יהיה מקום להתעמק בקווי הדמיון והשוני בין השלבים בכתובה עתידית, אך אין זה המוקד של המאמר הנכוח.
- 12 המל"ג מציגה את תוכניתה כמיועדות לעודד חרדים (וחרדים בלבד) להשתלב בהשכלה הגבוהה – כקבוצה שבשבילה ההפרדה היא חיונית ומתחייבת מצביון חייה, וכך גם ממוסגר הדיון הציבורי בנושא. עם זאת, שיעור לא מבוטל של חרד"לים ושל דתיים-לאומיים למדו בתוכניות הייעודיות לחרדים עוד מראשיתן, בהתחלה בגניבה, כיוון שהמל"ג עמדה על קריטריונים צרים ומחמירים להגדרת מיהו חרדי הזכאי ללמוד בהפרדה (לפי רשימה סגורה של מוסדות ברמה תיכונית, שרק בוגריהם היו זכאים להיכנס למסלולים הנפרדים). כיום הסכר נפרץ, והתוכנית בהפרדה פתוחה גם לאחרים. רשמית, תוכנית החומש השנייה של המל"ג לשילוב חרדים באקדמיה מתירה כניסת עד 10% של לא-חרדים לתוכניות אלה, אך זו הגבלה חסרת שיניים (ראו דיון בהמשך המאמר). פתיחה זו נולדה בין השאר מעתירות לבג"ץ נגד ההגבלה של המסלולים לחרדים בלבד וראו בג"ץ 8010/16 ברנזון נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו, 14.5.2018). השמטת החרד"לים מהדיון מעלימה את הסכנה, שלהערכת היא סכנה ממשית, שבהפיכת לימודים אקדמיים בהפרדה לנורמה בקרב הציבור החרד"לי והדתי לאומי, באופן שיהפוך תוכניות נפרדות לנתח משמעותי של ההשכלה הגבוהה. לפיכך, מדי פעם אתייחס אליהן גם כתוכניות לחרד"לים.
- 13 בג"ץ 8683/17 פורום קהלת נ' המועצה להשכלה גבוהה (פורסם בנבו, 7.11.2017) (ניתן צו על תנאי) (להלן: עניין פורום קהלת).
- 14 ראו להלן ה"ש 138 ו-139.
- 15 עתירה למתן צו על תנאי בבג"ץ 6500/17 ד"ר יופי תירוש נ' המל"ג (לא פורסם, 17.8.2017). www.haredimedu.files.wordpress.com/2017/10/d7a2d7aad799d7a8d794-17-8-2017-d7a1d795d74ad799.pdf (להלן: העתירה השנייה).
- 16 ראו חיה גרשוני ורבקה לרנר "גלימה צנועה" – החינוך המשפטי החרדי הביט מגררי" מעשי משפט ט(1) 211, 213 (2017); יופי תירוש "אני רוצה שתגידו לי איפה עובר הקו האדום של אפליית נשים" המקום הכי חם בגיהנום 5.8.2016 www.ha-makom.co.il/post/doar-yofi-tirosh.
- 17 יופי תירוש "זכור את השוויון לקדשו" הארץ 22.3.2018 www.haaretz.co.il/magazine/the-edge/. ראו גם רבקה נריה-בן שחר "מה עושה מחיצה פיזית לאנשים" הארץ 8.5.2018 <https://www.haaretz.co.il/opinions/1.6071329> ("עצם הצבת המחיצה הפיזית הופך אותי לאובייקט").
- 18 ראו למשל סעיף 1א(ב) לחוק שיווי זכויות האישה, התשי"א-1951.
- 19 להרחבה על הקשר בין הפרדה באקדמיה לבין הדרת נשים ראו הבקשה להצטרף כ"ידיד בית משפט" בשם האגודה לזכויות האזרח, שדולת הנשים בישראל והמרכז הרפורמי לדת ומדינה: בקשה להצטרף לדיון במעמד "ידידות בית המשפט" בבג"ץ 6500/17 ד"ר יופי תירוש נ' המועצה להשכלה גבוהה (פורסם בנבו, 7.12.2017).
- 20 בג"ץ 746/07 נעמי רגן נ' משרד התחבורה, פ"ד סד(2) 530 (2011) (להלן: עניין רגן); בג"ץ 1067/08 עמותת "נוער כהלכה" נ' משרד החינוך, פ"ד סג(2) 398 (2009); בג"ץ 7521/11 רחל עזריה חברת מועצת עיריית ירושלים נ' משרתת ישראל (פורסם בנבו, 16.10.2011); עת"מ(י"ם) 55414-05-12 רחל עזריה נ' עיריית ירושלים (פורסם בנבו, 22.7.2012); רע"א 6897/14 רדיו קול ברמה בע"מ נ' קולך – פורום נשים דתיות (פורסם בנבו, 9.12.2015) (להלן: עניין קול ברמה).
- 21 כפי שמראה נטע ברק-קורן, בעצם זה שהמל"ג מציגה את הגישה המחייבת הפרדה כגישה שיש עליה קונצנזוס גורף בקרב החרדים, היא תורמת להנצחתה. ראו נטע ברק-קורן "החברה החרדית והאקדמיה הישראלית: בחינה מחודשת של עמדות הציבור החרדי כלפי לימודים אקדמיים" משפטים מט (צפוי להתפרסם ב-2019), זמין ב-<https://ssrn.com/abstract=3284802>. כן ראו יופי תירוש "המדינה אוהבת את החרדים קיצוניים ו'אותנטיים'" **TheMarker** 22.4.2018 www.themarker.com/opinion/1.6010613.

- 22 העתירה השנייה, לעיל ה"ש 15, סעיפים א.ב.3.108 ו-111.
- 23 פלטפורמות, מבח"ר בני ברק והמכללה החרדית בירושלים.
- 24 רביד עומסי "קול קורא להגשת בקשות לפתיחת מסגרות לימוד לשילוב האוכלוסייה החרדית בהשכלה הגבוהה" (25.3.2012).
- 25 הטכניון, לדוגמה, נמנע עד היום מאזכורו באתר של מכללת בני-ברק (מבח"ר) אף שהתוכנית שהוא מפעיל שם קיימת שנים רבות [www.mivchar.org.il/mivchar.site/](http://www.mivchar.org.il/mivhar.site/). לעומת זאת, באוניברסיטאות שבהן הסוגיה כן הובאה לדיון או לאישור בסנאט – דחו הסנאטים את האפשרות של לימודים בהפרדה, בין שבאופן נחרץ ובין שבאופן זמני (כך באוניברסיטה העברית, באוניברסיטת בן-גוריון ובאוניברסיטת תל אביב). ראו ירדן סקופ "נשיא אוניברסיטת תל אביב: לא נאפשר הפרדה מגדרית לחרדים" **הארץ** 7.11.2016. www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.3114514
- 26 דוגמה אחת: סקר העמדות שערך מלחי, שעליו נסמכת המל"ג גביבוש מדיניותה, לא בדק כלל את עמדות החרדים ביחס להוראת מרצות בכיתות. ראו אסף מלחי **בין השתלבות להיבדלות: עמדות הציבור החרדי כלפי לימודים אקדמיים** (ינואר 2017) www.che.org.il/wp-content/uploads/2017/05/ בין-השתלבות-להיבדלות.pdf. הסקר שערכה ד"ר נטע ברק-קורן כן בדק שאלה זו באופן ספציפי ומצא ששיעור ההתנגדות הוא קטן – 16%. ראו ברק-קורן, לעיל ה"ש 21, בעמ' 21. אך בתוכנית החומש השנייה מעירה המל"ג בפשטות: "כמו כן, המל"ג סבורה כי הטענה שהועלתה בשימוע ולפיה ישנם פוסקים המתירים לנשים להרצות בפני גברים אינה רלוונטית לסוגיה זו, שכן אין זה תפקידה של המל"ג להכריע במחלוקות פוסקים ובפועל הרוב המכריע של הסטודנטים החרדים לא יסכימו ליטול חלק בלימודים אקדמיים אם יחויבו להשתתף בקורסים המועברים על ידי נשים" (ההדגשה אינה במקור). ראו "התכנית הרב-שנתית של מל"ג/ות"ת להרחבת הנגישות של ההשכלה הגבוהה לאוכלוסייה החרדית תשע"ז-תשפ"ב", ס' 91 (12.3.2002) haredimedu.files.wordpress.com/2016/10/d794d79d79cd798d7aa-d79ed79cd792-d79ed790d799-2017.pdf
- 27 יפעת ביטון יופי תירוש "אסור להיכנע להפרדה" **הארץ** 20.3.2013. www.haaretz.co.il/opinions/.premium-1.1971536
- 28 אור קשתי "משרד החינוך מממן מופעים בעשרות רשויות, ללא אף אשה" **הארץ** 18.2.2018. www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.5825822; אור קשתי "תקנון עיריית מודיעין עילית: אשה תשב מאחור בהסעה, אין לנהל שיחת חולין" **הארץ** 6.2.2018. www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.5790492; אור קשתי "במשרד המשפטים גינו את ההרבה במודיעין עילית, אבל מגלים סלחנות כלפי האקדמיה והצבא" **הארץ** 23.2.2018. www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.5845392; אור קשתי "משרד החינוך דרש להפריד בין בנים ובנות בפעילות ספורט לבתי ספר יסודיים בתל אביב" **הארץ** 23.4.2018. www.haaretz.co.il/news/education/1.6015834; אור קשתי "תלמידות אולצו לשבת מאחור בטקס כי באולם נכחו תלמידים דתיים" **הארץ** 13.5.2018. www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.6078183
- 29 עידו אפרתי "נשים מאחורי מחיצה ורופא גוי של שבת: כך מחזרים במערכת הבריאות אחרי הציבור החרדי" **הארץ** 23.4.2018. www.haaretz.co.il/news/health/.premium-1.6015296
- 30 דנה ירצקי "לשכת עורכי הדין ערכה כנס על סרבנות גט – בהפרדה בין נשים וגברים" וואלה! news.walla.co.il/item/3104119 16.10.2017
- 31 לי ירון "יועצת פרלמנטרית נוספת לא הוכנסה לכנסת בשל 'שמלה קצרה מדי'" **הארץ** 12.12.2016. www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.3150416
- 32 יופי תירוש "הנורמליזציה של ההפרדה כבר כאן" **הארץ** 27.11.2017. <http://www.haaretz.co.il/opinions/.premium-1.4632706>
- 33 תירוש "זכור את השוויון לקדשו", לעיל ה"ש 17.
- 34 כנס "חרדים להשכלה: היש לאפשר השכלה גבוהה בתנאי הפרדה בין המינים?" (אוניברסיטת תל אביב, הפקולטה למשפטים ע"ש בוכמן, 20.6.2013) (להלן: כנס חרדים להשכלה). אפשר לצפות בכנס כאן: www.youtube.com/playlist?list=PLNiWLB_wsOg7X2nEafqRV07f3leAVPVxV

- 35 דברי ד"ר נרי הורוביץ, שם, www.youtube.com/watch?v=5W1oQBhgc8&list=PLNiWLB_ws_Og7X2nEafqRV07f3leAVPVxV&t=0s&index=17.
- 36 נאומה של קופרמן כאן: עבגד יבאור "אני מאמינה שההיסטוריה היתה נראית הרבה יותר טוב אם השיקול של 'אם לא נעשה את זה אנחנו, יעשו את זה אחרים' היה מופעל יותר בזהירות (פוסט לא סאטירי)" **סרטן בגב האומה** 24.6.2013 www.hahem.co.il/sartan/?p=5044.
- 37 דברי הורוביץ, לעיל ה"ש 35.
- 38 בריאיון מעמיק במגזין המופנה לנשות הציבור הדתי לאומי, ריטשו את תמונתי כך שכתפיי יהיו מכוסות, מבלי לבקש את רשותי. חגית ששר "כשהסכר נפרץ – על הפרדה באקדמיה" נשים 9.2.2018 issuu.com/yofi.tirosh/docs/.
- 39 עניין רגן, לעיל ה"ש 20.
- 40 עניין קול ברמה, לעיל ה"ש 20.
- 41 המעבר בין מה שנחשב חומרה למה שנחשב מצווה מחייבת הוא כמובן נזיל מאוד, כפי שמודגם במכתבו של הרב הראשי הספרדי יוסף בעניין הקפאת קורס ה"משפיעים" לצוערים גברים חרדים בשירות המדינה, שם הוא קובע כי הפרדה בשלל מסגרות חיים – משמחות ואבל ועד לימודים – היא מתחייבת מן הדין העברי. ראו אור קשתי "למרות פסק הדין, המדינה כבר מכינה את התשתית להרחבת ההפרדה המגדרית" **הארץ** 13.4.2018 www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.5994739; מאמר מערכת "אין חצי הפרדה" **הארץ** 17.4.2018 www.haaretz.co.il/opinions/editorial-articles/.premium-1.6008816.
- 42 "תחקיר 'המקור' חושף: מה המחיר שכולנו משלמים על שילוב חרדים במוסדות אקדמיים?" (ערוץ 10, 15.11.2017) www.10.tv/makor/147473.
- 43 עניין קול ברמה, לעיל ה"ש 20, פס' 10 לפסק דינה של השופטת ברק-ארז.
- 44 כנס חרדים להשכלה, לעיל ה"ש 34, "היבטים של נושאי השכלה גבוהה מנקודת מבט חרדית" www.youtube.com/watch?v=87zKIYZTCu4&feature=www.youtube.com/watch?v=vdy4VGyShIo&feature=.
- 45 שם, www.youtube.com/watch?v=vdy4VGyShIo&feature=.
- 46 "סדר יום עם קרן נויבך" (רשת ב', 13.3.2013) www.youtube.com/watch?v=vdy4VGyShIo&feature=; www.youtube.com/watch?v=vdy4VGyShIo&feature=.
- 47 לדיון ביתרונותיה ובמחיריה של הפנייה להליך המשפטי ראו חלק ג להלן.
- 48 החלטת מל"ג רוחבית 1047/12 "הבהרות בעניין תוכנית מל"ג-ות" לשילוב האוכלוסיה החרדית בהשכלה הגבוהה (3.3.2015).
- 49 פרופ' יפה זילברשץ "האם היתר בחקיקה להפרדה מגדרית ישנה את פניה של האקדמיה בישראל?" ("הפרדה, אקדמיה ופוליטיקה: יחסים מסוכנים", מפגש מספר 38 של הפורום להשכלה גבוהה, www.youtube.com/watch?v=wbIaMhAk0IU (17.1.2017).
- 50 תשובת המל"ג לעתירה בבג"ץ 6500/17 ד"ר יופי תירוש נ' המל"ג <https://bit.ly/2TIdJ7g> (להלן: תשובת המל"ג).
- 51 אור קשתי "מל"ג התירה להרחיב את ההפרדה המגדרית מהכיתות לכל הקמפוס" **הארץ** 23.11.2018 www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.6679385.
- 52 אור קשתי "כניסות נפרדות ותקנוני צניעות: במוסדות אקדמיים מרחיבים את ההפרדה המגדרית" **הארץ** 26.7.2018 www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.6316261 (להלן: קשתי "כניסות נפרדות").
- 53 ס' 1.ב. למענה המל"ג לבקשת פרטים נוספים בבג"ץ 6500/17 ד"ר יופי תירוש נ' המל"ג <https://bit.ly/2C9u5Hw> (להלן: מענה המל"ג).
- 54 פגישה בלשכת השר בנט, לעיל ה"ש 6.
- 55 לפירוט ראו במבוא לעיל.
- 56 עמ' 9 לפירוטקול הדיון מיום 19.3.2015 בבג"ץ 6667/14 תירוש נ' המועצה להשכלה גבוהה.
- 57 בג"ץ 6667/14 תירוש נ' המועצה להשכלה גבוהה (פורסם בנבו, 19.3.2015).
- 58 שם, פס' ה לפסק דינו של המשנה לנשיאה רובינשטיין.

- 59 ראו למשל ת"ק (שלום ב"ש) 33424-02-12 רוזית דוידיאן מיכאלי נ' חברת קדישא – המועצה המקומית אופקים (פורסם בנוב, 15.6.2012).
- 60 ישי פרנקל ורביד עומסי "הרחבת הנגישות של ההשכלה הגבוהה לאוכלוסייה החרדית בחומש הבא: טיוטת עקרונות המדיניות, לקראת אישור התוכנית הרב שנתית להשכלה הגבוהה, תשע"ז-תשפ"א: פרסום לצורך שימוע ציבורי" (אפריל 2016) /www.che.org.il/wp-content/uploads/2016/11/pdf (להלן: פרנקל ועומסי "הרחבת הנגישות").
- 61 שם, סעיף 2.2.
- 62 שם.
- 63 שם, ס' 1.4.2. ראו גם אדו פרלמן ויפה זילברשץ "מדיניות רב שנתית לשנים תשע"ז-תשפ"ב בנושא הרחבת הנגישות של ההשכלה הגבוהה לחרדים" (29.5.2017), ס' 49.5, <https://bit.ly/2U61EAJ> (להלן: פרלמן וזילברשץ "מדיניות רב שנתית").
- 64 פרנקל ועומסי "הרחבת הנגישות", לעיל ה"ש 60, ס' 1.5.2.
- 65 שם, ס' 1.3.
- 66 שם, בעמ' 21, ס' 10 להמלצות המדיניות.
- 67 פרלמן וזילברשץ "מדיניות רב שנתית", לעיל ה"ש 63, ס' 48.12-48.10.
- 68 שם, ס' 51.4. ראו גם ס' 89 ("המל"ג בחנה סוגיה זו, וקבעה כי לא תאפשר אפליית נשים, וכי תפקח על כך שנשים לא יופלו בקבלתן לעבודה").
- 69 ס' 6 למכתב מעו"ד נדב שמיר, המשנה ליועצת המשפטית במל"ג, לעו"ד חגי קלעי, "בקשת מידע בעניין תוכנית החומש ללימודים אקדמיים לחרדים – מכתבך מיום 1.5.2016" (19.6.2016, עותק מצוי בידי המחברת).
- 70 שם, ס' 7. המל"ג חזרה בה מעמדה זו בתשובתה לעתירה השנייה, שבה טענה כי יש שוויון בהיצע התוכניות לגברים ולנשים (ראו תשובת המל"ג, לעיל ה"ש 50), אך כשנה לאחר מכן, שוב עברה לעמדה שאיננה מתחייבת שהנפרדות יהיו שוות. כך, בפשטות, השיבה המל"ג כי "ההחלטה בדבר פתיחת תוכניות לימוד היא של המוסדות עצמם" וכי הן נפתחות בהתאם להיצע ולביקוש לפי בדיקת המוסדות האקדמיים. ראו תשובת המל"ג, לעיל ה"ש 50, ס' 23.
- 71 גלעד מלאך, לי כהנר ואיתן רגב "תוכנית החומש של מל"ג-ות"ת לאוכלוסייה החרדית לשנים תשע"ב-תשע"ו: מחקר הערכה והמלצות לחומש הבא (תשע"ז-תשפ"א)" ס' 2.4.2.4, www.che.org.il/wp-content/uploads/2016/04/malag-report.pdf.
- 72 שם, ס' 2.4.2.3. ראו גם ס' 3.5.1.1.2.3. גם הנתונים שסופקו חשפו טפח וכיסו טפחים. כך, הוצג נתון על גידול מרשים במספרי הסטודנטים החרדים מאז תוכנית החומש (שם, ס' 2.1.1), אך לא הוצגה העובדה שלא חל שינוי בקצב הגידול של סטודנטים חרדים בהשוואה לשנים שקדמו לתוכנית המח"רים. ראו דרור פייטלסון "תגובה לתכנית החומש של מל"ג/ות"ת להרחבת הנגישות של ההשכלה הגבוהה לאוכלוסייה החרדית" 1-2 (עמדה שהוגשה במסגרת השימוע הציבורי). haredimedu.files.wordpress.com/2016/10/d7a2d79ed793d794-d79cd79ed79cd792-d793d7a8d795d7a8-d7a4d799d799d798d79cd791d795d79f.pdf
- 73 ראו מלחי, בין השתלבות להיברלות, לעיל ה"ש 26. כן ראו פרלמן וזילברשץ "מדיניות רב שנתית", לעיל ה"ש 63, ס' 76, 86, ו-94.
- 74 ברק-קורן, לעיל ה"ש 21, חלק ב.1.
- 75 שם, חלק ב.4.
- 76 שם, חלק ג.
- 77 לעמדות נבחרות והפניה לכלל העמדות ראו haredimedu.wordpress.com/malag/
- 78 דוגמה להיעדר יכולת האכיפה פורסמה לאחרונה ב"הארץ", כשהתברר שהקריה האקדמית אונו פתחה לימודי תואר שני בקמפוס המרכזי, בהפרדה באמצעות מחיצה בתוך הכיתה, תוך הפרה כפולה של הנחיות מל"ג, ולא ספגה כל סנקציה. אור קשתי "בניגוד להוראות, בקמפוס החרדי בקרית אונו הפרידו בין גברים לנשים" www.haaretz.co.il/news/education/premium-1.5805778 9.2.2018.

- 79 פרופ' דרור פייטלסון "תגובה לתכנית החומש של מל"ג/ות"ת להרחבת הנגישות של ההשכלה הגבוהה לאוכלוסייה החרדית" <https://bit.ly/2VNPIJZg>.
- 80 פרופ' רות הלפרין-קדרי "נייר עמדה בעניין תוכנית החומש השנייה של המל"ג" (27.6.2016) (עותק שמור אצל המחברת).
- 81 "פניית משרד וינרוט, בשם מכללת מבחר – מכללת בני ברק האקדמית למל"ג" (7.8.2016). <https://bit.ly/2XN6SUK>
- 82 למכתב הפתוח ורשימת החותמים ראו www.atzuma.co.il/malagharedim.
- 83 לתמלילים ולהקלטות השימוע ראו "פרסום הערות הציבור לטיטוט עקרונות המדיניות של התוכנית הרב שנתית להרחבת הנגישות של ההשכלה הגבוהה לאוכלוסייה החרדית" אתר המועצה להשכלה גבוהה (21.8.2016) lang.che.org.il/he/?p=41747. בשלב זה גם הקרן החדשה לישראל נענתה לבקשתי ונתנה לנו מענק תמיכה קטן מקרן החירום שלה, מה שאפשר גיוס קמפיינרית לקידום הפעילות בתקשורת ולריכוז שלה. עו"ד קרן גרינבלט מילאה את התפקיד במשך כמה חודשים, ואחריה לילי בן-עמי. כיום ממלאה אותו נופר גואטה. כולן הקדישו ומקדישות לו הרבה מעבר להיקף המשרה שלהן.
- 84 לפסק הדין ראו עש"א (י"ם) 25004-12-16 ד"ר יופי תירוש נ' המועצה להשכלה גבוהה (פורסם בנבו, 19.1.2017). כן ראו אור קשתי "רק 3% מהתיכונים שקיבלו מימון ללימודי יהדות שייכים לחינוך הממלכתי" הארץ 10.11.2017 www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.4588368
- 85 אור קשתי "התגובה לביקורת על הלימודים הנפרדים לחרדים: צנזורה" הארץ 26.1.2018 www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.5766862
- 86 לפרוטוקול הדיון המאשר את תוכנית החומש ראו ישיבת המל"ג מסמך מס' 9445 "מדיניות רב-שנתית לשנים תשע"ז-תשפ"ב בנושא הרחבת הנגישות של ההשכלה הגבוהה לאוכלוסייה החרדית" (23.5.2017). להודעת המל"ג על ההחלטה ראו "מסמך החלטת המל"ג בנושא הרחבת ההשכלה הגבוהה לחרדים" (23.5.2017) che.org.il/wp-content/uploads/2017/05/שנים-תשעז-תשפב-בנושא-הרחבת-הנגישות-של-ההשכלה-הגבוהה-לח-1.pdf.
- 87 עניין פורום קהלת, לעיל ה"ש 13. לעמדת המדינה בתשובה לעתירה ראו תשובת המל"ג, לעיל ה"ש 50.
- 88 התוכנית הרב-שנתית, לעיל ה"ש 63, בעמ' 9-15.
- 89 כלשונו של ס' 4 לחוק המועצה להשכלה גבוהה, תשי"ח-1958.
- 90 מענה המל"ג, לעיל ה"ש 53. כן ראו אור קשתי "מל"ג התירה להרחיב את ההפרדה המגדרית מהכיתות לכל הקמפוס" הארץ 23.11.2018 www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.6679385
- 91 "חרדים באקדמיה – ביחד או לחוד?", במסגרת סדרת "יהדות במחלוקת" (מרכז צימבליסטה באוניברסיטת תל אביב, 25.6.2017) www.youtube.com/watch?v=IJ6pPUFMgLo
- 92 אסתי רידר "פרספקטיבה של אישה חרדית על לימודים בהפרדה מגדרית", במסגרת סדרת "יהדות במחלוקת" (מרכז צימבליסטה באוניברסיטת תל אביב, 25.8.2017) www.youtube.com/watch?v=V2LeH9ek4mQ&t=22s
- 93 אסתי רידר-אינדורסקי "ביום שבו חרדיות תוכלנה ללמוד פשוט בשביל לדעת" שיחה מקומית 28.6.2017 www.mekomit.co.il/ ביום-שבוי-חרדיות-תוכלנה-ללמוד-פשוט-בשבי; אסתי רידר-אינדורסקי "פעם היו נשים באקדמיה" הארץ 28.06.2017 www.haaretz.co.il/opinions/.premium-1.4210581
- 94 למעשה, בעצם העלאת האירועים על הכתב, אני מקשרת אותה שוב לנושא, והותרתי הדברים בכתובים רק אחרי שקיבלתי את רשותה לכך.
- 95 ראו להלן ה"ש 154-155.
- 96 ראו להלן ה"ש 156.
- 97 אור קשתי "נתונים חדשים", לעיל ה"ש 5; ברק-קורן, לעיל ה"ש 21.
- 98 את הסלוגן, שהפך לסיסמה מרכזית המלווה את המאבק, טבעה פרופ' דפנה יואל מאוניברסיטת תל אביב.

- 99 מערכת הארץ "מייסד המכינה הקדם-צבאית בעלי: 'נשים צריכות להיות נשים, גברים צריכים להיות גברים'" הארץ www.haaretz.co.il/news/politics/1.3131734 23.11.2016; עמוס הראל "לוחמות השריון עוררו מחשבות אפלות אצל הגנרלים" הארץ www.haaretz.co.il/news/politics/ 24.11.2016; מיכל מרגלית "רון-טל נגד לוחמות בשריון: 'שירוף מערכות'" חדשות Ynet www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4881845,00.html 20.11.2016 על גיוס דתיות: שיגעו לנו את הילדות, הן לא יהיו יהודיות" הארץ www.haaretz.co.il/news/politics/1.3915414 7.3.2017.
- 100 יופי תירוש "ידע כל חייל: בצה"ל אסור לחבק" הארץ www.haaretz.co.il/magazine/ 25.5.2017; the-edge/premium-1.4124400; יופי תירוש "עמדתו של קובי ניב מנותקת וטהרנית" הארץ www.haaretz.co.il/opinions/ premium-1.3937059 19.3.2017.
- 101 מערכת כיפה "לבד מול כולן: פאנל טעון על גיוס נשים לצה"ל" www.kipa.co.il/ 7.3.2018/ לבד-מול-כולן-דיון-סוער-על-גיוס-נשים-לצה"ל/.
- 102 יפרח, לעיל ה"ש 7.
- 103 "סדר יום עם קרן נויבך" (רשת ב', 9.4.2016) www.soundcloud.com/yofitirosh/942016a. למכתב הפתוח ורשימת החותמים, ראו לעיל ה"ש 82.
- 104 לגרסה מזוקקת של קו הטיעון הזה, הפעם אד-הומינם נגד ניצן הורוביץ, ראו יובל אלכשן "ההבדל בין לינדה בראון לפייגי החרדית" הארץ www.haaretz.co.il/opinions/ premium-1.6681633 25.11.2018.
- 105 במחקר שערכתי לאחרונה מצאתי שכך מתאפיין הטיפול של בג"ץ בעשור האחרון בתיקי הדרת נשים. ראו Yofi Tirosh, *Diminishing Constitutional Law: The First Three Decades of Women's Exclusion Adjudication in Israel*, ICON: INT'L J. CONST. L. (forthcoming, 2019).
- 106 זוהי ככל הנראה הידיעה הראשונה שפורסמה בנושא אי פעם: ירדן סקופ "תוכנית להקמת קמפוסים נפרדים לחרדים מעוררת סערה באוניברסיטאות" הארץ www.haaretz.co.il/news/ 23.6.2013/ education/premium-1.2052749.
- 107 ציוצו של שר החינוך נפתלי בנט www.twitter.com/naftalibennett/ 20.8.2017 Twitter [status/899291291632238592](https://twitter.com/naftalibennett/status/899291291632238592).
- 108 ראו למשל: ירדן צור "פרופסורים עתרו לבג"ץ: בטל את ההפרדה המגדרית באקדמיה" הארץ www.haaretz.co.il/news/education/ premium-1.4363191 17.8.2017; שמעון כהן "אקדמאים נגד מסלולי אקדמיה לחרדים" ערוץ 7 www.inn.co.il/News/News.aspx/354448 3.9.2017; "בעשר עם בני טיטלבוים" ריאיון עם דפנה יואל (כאן מורשת, 22.8.2017). שיא תקשורת נוסף התרחש בעקבות הדיון הראשון (והיחיד עד כה) בעתירה. ראו למשל: עמרי זרחוביץ "בג"ץ למל"ג: למה יש הפרדה בין נשים לגברים בלימודי חרדים?" גלובס www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001220084 17.1.2018; ירדן צור "השופט מלצר: הפרדה היא לא מצווה, אך באקדמיה רוצים לשמור את החרדים בנטאות" הארץ www.haaretz.co.il/premium-1.5314296 27.12.2017.
- 109 הנתונים מעידים שזה נתון לא מבוסס, גם בהסתמך על סקרי עמדות בקרב חרדים, וגם בהתחשב בעובדה שהנכונות ללמוד ללא הפרדה מושפעת מקיומם או אי-קיומם של לימודים בהפרדה. ראו קשתי "נתונים חדשים", לעיל ה"ש 5; נטע ברק-קורן "שילוב חרדים לא חייב להיות משחק סכום אפס" הארץ www.haaretz.co.il/opinions/ premium-1.6702058 1.12.2018.
- 110 ראו "ריאיון עם דפנה יואל", לעיל ה"ש 108.
- 111 מיכל פרנקל "למה אני דווקא תומכת בשימור מסגרות השכלה אקדמית נפרדת (ואפילו מופרדת מגדרית) לחרדים ולחרדיות?" www.facebook.com/michal.frenkel.12/ 17.8.2017 Facebook [posts/10155570425458416](https://www.facebook.com/michal.frenkel.12/posts/10155570425458416).
- 112 למחקר המתאר את תהליך השינוי בעמדות בקרב סטודנטיות חרדיות בהכשרה לייעוץ חינוכי, ובקרב אנשי סגל ההוראה שלהן, ראו רונית שלזינגר ופנינית רוסינצר "הכשרת סטודנטיות חרדיות לייעוץ חינוכי: מבט מבפנים" דברים 137 (2017).
- 113 יופי תירוש "קדימה, בואו נילחם על זכותן של נשים לשבת מאחור באוטובוס" [www.facebook.com/story.php?story_fbid=726966307488421&id=100005251747267](https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=726966307488421&id=100005251747267) 20.8.2017 Facebook.

- 114 Plessy v. Ferguson, 163 U.S. 537 (1896).
- 115 מרב מיכאלי "הופכים לנו את האוניברסיטאות לבתי כנסת" Facebook 25.5.2017 https://www.facebook.com/pg/MichaeliMerav/posts/?ref=page_internal.
- 116 לינור דויטש "למה נשים צריכות לפנות את מקומן בשביל שחרדים יוכלו ללמוד באוניברסיטה?" Ynet 7.9.2017 www.mako.co.il/video-blogs-weekend/opinion-videos/Article-60785b8bb5b5e51006.
htm; דניאלה לונדון-דקל "להתאשפו ומיד" ידיעות אחרונות 10.10.2016 www.yediot.co.il/articles/0,7340,L-4865200,00.html.
- 117 ל-Meme ראו הפוסט: יופי תירוש "סיכום 2017 באלף מילים" Facebook 31.12.2017 [facebook.com/dryofitirosh/photos/a.653181264736876/1821249264596731/?type=3&theater/](https://www.facebook.com/dryofitirosh/photos/a.653181264736876/1821249264596731/?type=3&theater/).
- 118 "המקור", לעיל ה"ש 42.
- 119 למכתב הפתוח ראו haredimedu.files.wordpress.com/2017/11/petition1.pdf. סרטון שמסביר את הנושא צולם ביוזמתם של סטודנטים באוניברסיטה העברית וזכה ליותר מ-36 אלף צפיות: www.facebook.com/Spoken.Swing/videos/vb.360771797606547/458779071139152/?type=2&theater.
- 120 דואר אלקטרוני לרשת הרוא"ל Academia-IL, "עצומת תלמידי בתר-דוקטורט נגד הפרדה מגדרית באקדמיה" (22.5.2018). (עותק שמור אצל המחברת).
- 121 בקשה להצטרף לדיון במעמד "ידידות בית המשפט" בבג"ץ 6500/17 ד"ר יופי תירוש נ' המועצה להשכלה גבוהה (פורסם בנבו, 7.12.2017).
- 122 בקשה להצטרפות להליך כ"ידידי בית המשפט" בבג"ץ 6500/17 ד"ר יופי תירוש נ' המועצה להשכלה גבוהה (20.12.2017). (עותק שמור אצל המחברת).
- 123 בקשה להצטרף לדיון במעמד "ידידות בית המשפט" בבג"ץ 6500/17 ד"ר יופי תירוש נ' המועצה להשכלה גבוהה (2017). (עותק שמור אצל המחברת).
- 124 בקשה להצטרף כ"ידידי בית המשפט" בבג"ץ 6500/17 ד"ר יופי תירוש נ' המועצה להשכלה גבוהה (17.12.2017). <http://zik.co.il/z5mh>.
- 125 הצהרת 15 מרצים ומרצות ביני עבודה, פורסמה ברשת הרוא"ל Academia-IL, 17.10.2017 (העתק שמור אצל המחברת).
- 126 עמדת המבקשים להצטרף להליך כ"ידידי בית המשפט" בבג"ץ 6500/17 ד"ר יופי תירוש נ' המועצה להשכלה גבוהה (12.11.2017). <http://zik.co.il/z5mi>.
- 127 בג"ץ 2605/05 המרכז האקדמי למשפט ולעסקים נ' שר האוצר (פורסם בנבו, 19.11.2009).
- 128 אור קשתי "משגיחי צניעות באקדמיה: בקמפוסים החרדיים במכללת אונו אוכפים קוד לבוש" הארץ 4.1.2018 www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.5599738.
- 129 יופי תירוש "הרב-תרבותיות הפכה את הנשים לפוגעות ואת הגברים לקורבנותיהן" הארץ 22.8.2018 www.haaretz.co.il/magazine/the-edge/.premium-1.6406922.
- 130 פס' 7 למכתב מפרופ' רון שפירא, נשיא המרכז האקדמי פרס, וד"ר חיים זיכרמן, מנהל אקדמי קמפוסים חרדיים בקריה האקדמית אונו, ליו"ר המל"ג, "הרחבת הנגישות של ההשכלה הגבוהה לאוכלוסייה החרדית" (11.5.2017). haredimedu.files.wordpress.com/2017/05/d7a9d7a4d799d7a8d790-d795d796d799d79bd7a8d79ed79f.pdf. עיתוי שליחת המכתב הוא תמוה: ממש טרם ההצבעה על תוכני החומש השני וחודשים רבים אחרי שהסתיים השימוע, במה שנראה כניסיון לפתוח שימוע ציבורי חדש לאור התחרות בין שתי הטיטות של תוכנית החומש שהופצו לחברי המל"ג – הקיצונית והקיצונית עוד יותר כמוסבר לעיל.
- 131 שם, פס' 44.
- 132 שם, פס' 50.
- 133 מכתב מפרופ' גרעון ספיר לחברי מליאת המל"ג, "תכנית החומש של המל"ג בתחום התוכניות לציבור החרדי" (7.5.2017). haredimedu.files.wordpress.com/2017/05/d792d793d7a2d795d79f-d7a1d7a4d799d7a8.pdf.

- 134 פגישה בלשכת השר בנט, לעיל ה"ש 6.
- 135 סעיף 1(2)(ב)1 להצעת חוק המועצה להשכלה גבוהה (תיקון – עידוד הנגשה להשכלה גבוהה), התשע"ז-2017. ראו גם ירדן צור ויהונתן לים "ועדת שרים תדון היום במיסוד והרחבה של ההפרדה המגדרית באקדמיה" **הארץ** 3.12.2017 www.haaretz.co.il/news/education/1.4650336. החוק לתיקון חוק המל"ג עוררה ביקורת רבה מצד פרנסי האקדמיה בעיקר בשל פגיעתה באוטונומיה של המל"ג ולכן לא הובאה להצבעה בוועדת השרים לענייני חקיקה ולמעשה ככל הנראה ירדה מסדר היום באופן בלתי מוצהר (ראו למשל דבריו של פרופ' מנואל טרכטנברג "האם היתר בחקיקה להפרדה מגדרית ישנה את פניה של האקדמיה בישראל?" | "הפרדה, אקדמיה ופוליטיקה: יחסים מסוכנים" מפגש מספר 38 של הפורום להשכלה גבוהה, (17.1.2017), www.youtube.com/watch?v=dcVjZRTIVIM&feature=
- 136 פרופ' טרכטנברג: "חשוב לבנות אך ורק על הפן האקדמי – על הצורך האקדמי במסגרת נפרדת על מנת לגשר על הפערים ברקע. זאת ההצדקה למסגרת הנפרדת, וההצדקה האקדמית תוחמת את המסגרת. אם אין צורך אקדמי, אזי אין צורך במסגרת נפרדת". פרוטוקול ישיבת ועדת ההיגוי לתוכנית להנגשת ההשכלה הגבוהה לאוכלוסייה החרדית, שהתקיימה בנאות אפקה ביום ד' בסיון התשע"ג, 13.5.2013, 5 (עותק שמור אצל המחברת).
- 137 עניין פורום קהלת, לעיל ה"ש 13.
- 138 הצעת חוק זכויות הסטודנט (תיקון – מסלולי לימודים נפרדים), התשע"ט-2018. כן ראו אורנה קופרמן "נשלם מחיר כבד על הפרדת נשים באקדמיה" **Ynet** 30.11.2018 www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5417046,00.html
- 139 ראו אור קשתי ויהונתן לים "השרים צפויים לדון בהצעה שתתיר לחלוטין הפרדה בין גברים לנשים באקדמיה" **הארץ** 29.11.2018 www.haaretz.co.il/news/politi/premium-1.6700064
- 140 הצעת חוק זכויות הסטודנט, לעיל ה"ש 138, דברי ההסבר: "התפיסה המקובלת בישראל היא שאין לראות בכל הפרדה מגדרית על רקע אורח חיים דתי-תרבותי במרחב הציבורי הפליה פסולה וכי בנסיבות מסוימות ניתן לאפשר אותה באופן מאוזן ומידתי".
- 141 מנחם מאוטנר "המשפט הסמוי מן העין" **אלפיים** 16, 45 (1998).
- 142 למשל, פוסט של חבר הכנסת בצלאל סמוטריץ "שלוש הערות על ההחלטה האומללה של בית הדין לעבודה" **Facebook** 9.4.2018 www.facebook.com/Bezazelsmotrich/posts/1002282409926136
- כן ראו מירב ארלוזורוב "החילונים קיצונים לא פחות מהחרדים" **TheMarker** 12.4.2018 www.themarker.com/career/1.5992270; וטור התגובה: יופי תירוש "המדינה אוהבת את החרדים קיצוניים ו'אותנטיים'" **TheMarker** 22.4.2018 www.themarker.com/opinion/1.6010613. הציור שלי ושל עמיתי קיצוניים יותר מהחרדים, אקטיביסטים ושתלטנים, הפך שגור בכל עימות פומבי עם נציגי ארגונים כמו פורום קהלת, חותם וכיוצא באלה. דברים ברוח זו, כדוגמה אחת מני רבות, אמרו למשל עו"ד שירה קהאן מפורום קהלת ועו"ד שמחה רוטמן באירוע "מפגש בוגרים על הבר" של תכנית נורת'וסטרן באוניברסיטת תל אביב (7.10.2018).
- 143 קשתי "כניסות נפרדות", לעיל ה"ש 52.
- 144 "הדרה בחסות החוק: הפרדה מגדרית באקדמיה – משמעותה על החברה בישראל" ("הפרדה, אקדמיה ופוליטיקה: יחסים מסוכנים", מפגש 38 של הפורום להשכלה גבוהה (17.1.2017). www.youtube.com/watch?v=U71QZx1Sueg&t=1186s
- 145 שם.
- 146 פרופ' יפה זילברשץ "האם היתר בחקיקה להפרדה מגדרית ישנה את פניה של האקדמיה בישראל", לעיל ה"ש 49.
- 147 מענה המל"ג, לעיל ה"ש 53.
- 148 הצעת חוק זכויות הסטודנט (תיקון – מסלולי לימודים נפרדים), לעיל ה"ש 138.
- 149 האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים "גילוי דעת: עמדת מועצת האקדמיה ונשיאה לשעבר בעניין ההפרדה המגדרית באקדמיה" 2.12.2018 www.academy.ac.il/News/NewsItem.aspx?nodeId=658&id=1448. כן ראו שירה קרדי-עובדיה "האקדמיה הלאומית למדעים נגד

- www.haaretz.co.il/news/ 3.12.2018 **הארץ** מדעינות המל"ג: מתנגדים בתוקף להפרדה מגדרית" **הארץ** [education/1.6705053](https://www.haaretz.co.il/news/education/1.6705053)
- 150 בשער: קהילה אקדמית למען החברה בישראל "גילוי דעת בנושא שילוב חרדים בהשכלה הגבוהה" **Facebook** www.facebook.com/245290405537891/posts/2224318010968444 29.11.2018
- 151 ראו למשל ניצן הורוביץ "החלטת מל"ג להתיר הפרדה מלאה בקמפוסים היא חרפה" **הארץ** www.haaretz.co.il/opinions/.premium-1.6680235 25.11.2018
- 152 לדוגמה, בן זוגי ואני כתבנו במרץ 2014: "גם המחשבה שניתן להגביל את ההפרדה ללימודי תואר ראשון בלבד מנותקת מהמציאות. כבר היום מנהלות הסטודנטיות באחת המכללות החרדיות מאבק לייסוד תוכניות לימוד בהפרדה לתארים מתקדמים. אין סיבה להניח שתופעה זו לא תתפשט למוסדות אקדמיים אחרים ולאוכלוסיות נוספות". יופי תירוש וזהר כוכבי "חרדים לאקדמיה המופרדת" **Ynet** www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4499958,00.html 18.3.2014
- "נורמות ההפרדה הולכות ומשפיעות על חיי כולנו. זה מתחיל בהעמדת חיילות לדין משמעתי על שקלעו צמה מחוץ לאוהל (כי זה נחשב לא צנוע), נמשך באיסור על מרצות באקדמיה ללמד בכיתות של גברים, וזה עלול להסתיים בדרישה מנשים העובדות בקופת חולים או בסוכנות נסיעות לבוא בלבוש צנוע [...] גם אם נשלם את המחיר הזה במסגרות הלימודים, למשל, לא יהיה די בכך. שכן הגברים החרדים בסיום לימודיהם לא יהיו מוכנים להשתלב במסגרות מעורבות. ממשלה התומכת בלימודי תואר ראשון בתנאי הפרדה תתקשה לעמוד בדרישת ההפרדה בכל תחומי החיים". ראו יפעת ביטון יופי תירוש "אסור להיכנע להפרדה", לעיל ה"ש 27.
- 153 עת"מ 17-10-3045 **שדולת הנשים בישראל נ' משרד התיירות** (פורסם בנבו, 14.2.2018). כן ראו אור קשתי "בית המשפט קבע שהפרדה מגדרית היא אפליה, והביא לביטול קורס של המדינה" **הארץ** www.haaretz.co.il/news/education/1.5823011 15.2.2018
- 154 סע"ש 18-02-8822 **שדולת הנשים בישראל נ' מדינת ישראל** (פורסם בנבו, 8.4.2018). על ההחלטה להקפיא את הקורס הוגש ערעור לביה"ד הארצי והסעד הזמני בוטל (בר"ע (ארצי) -04-36077-18 **מדינת ישראל נ' שדולת הנשים** (פורסם בנבו, 1.5.2018). עתירה לפסילת החלטתו של בית הדין הארצי נדחתה (בג"ץ 3515/18 **שדולת הנשים בישראל נ' בית הדין הארצי לעבודה** (פורסם בנבו, 15.5.2018)). כן ראו אור קשתי "בית הדין: המדינה פוגעת בשוויון, חובה לצרף נשים לקורס הכשרה לחרדים" **הארץ** www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.5979182 8.4.2018
- 155 רחלי רושגולד "אנחנו ממש לא מעוניינות בהפרדה" **הארץ** www.haaretz.co.il/opinions/1.5989603; מיכל צ'רנוביצקי "ככה בדיוק נראית אפליה" **ידיעות אחרונות** 14.4.2018 www.yediot.co.il/articles/0,7340,L-5230454,00.html; טרור הצניעות להשתלבות במרחב הציבורי" **וואלה!** news.walla.co.il/item/3150645 16.4.2018
- מיכל צ'רנוביצקי "להפריד בין החרדים" **הארץ** www.haaretz.co.il/opinions/.premium-1.6049833; אלי ביתאן "ההפרדה בלימודים מפלה את הנשים החרדיות" **בחדרי חרדים** www.bhol.co.il/news/899751 12.4.2018
- 156 אור קשתי "למרות פסק הדין, המדינה כבר מכינה את התשתית להרחבת ההפרדה המגדרית" **הארץ** www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.5994739 13.4.2018
- 157 תירוש "זכור את השוויון לקדשו", לעיל ה"ש 17.

